

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

Plecs d'Història Local és una revista trimestral que publica articles originals de recerca i reflexió sobre història local i comarcal i en divulga la producció editorial i les activitats en l'àmbit territorial de les terres de parla catalana.

CONTINGUTS

EDITORIAL: Les dones als marges ...	1
TEMES 1: L'articulació local de la ...	2
TEMES 2: Àvols fembres i alcavots: ...	6
TEMES 3: El convent de Santa Clara ...	10
TEMES 4: Ser vídua a la Catalunya...	14
PATRIMONI: Joc de dames, un ...	18
RESSENYES	20
TRIA DE NOVETATS	22
TAULELL	24

MERITXELL FERRÉ BALDRICH. Centre de Lectura de Reus i Grup ISOCAC-URV

LES DONES ALS MARGES DE LA HISTÒRIA A L'EDAT MEDIEVAL I MODERNA

Se'ns ha presentat a les dones durant l'edat mitjana i moderna com a subjectes inactius, amb un rol subordinat respecte a l'home i relegades a la llar. Tanmateix, les experiències i les trajectòries que han viscut les dones al llarg de totes les èpoques històriques són molt més transcendents, enriquidores i polièdriques.

Els articles que formen aquest número ens demostren que les fonts històriques ens parlen de les dones, no sols d'aquelles més poderoses sinó d'aquelles que la narració històrica ha deixat al marge, com ara les prostitutes, les bruixes, les monges o les vídues. Per tant, és important incentivar la difusió d'investigacions acadèmiques que posen al descobert aquests col·lectius femenins que la història ha relegat a l'oblit. Cal reivindicar recerques com les de Roger Benito, Pau Castell, Mariona Via i Verònica Zaragoza.

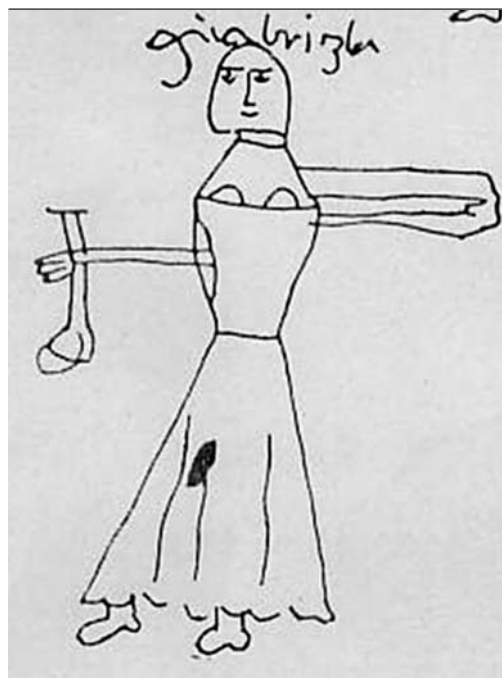
Així, l'article de Roger Benito posa de manifest la importància de la prostitució en una ciutat com la Barcelona baixmedieval, on era una activitat regulada per les autoritats i tolerada com a mal menor.

Pau Castell Granados analitza l'articulació de la cacera de bruixes a Catalunya entre els segles XV i XVII, i posa al descobert com les acusacions de bruixeria en un marc geogràfic rural i allunyat dels poders centrals, com les

valls dels Pirineus, responen a catalitzadors de tensions socials en què les principals perjudicades són les dones.

L'article de Mariona Comas Via detalla les condicions legals que afronten les dones que es queden vídues a la Catalunya medieval i com l'estat de vídua ve acompanyat, en moltes ocasions, de l'empitjorament econòmic de les dones, fins al punt de ser considerades persones miserables.

Dibuix de la prostituta Guabriela (AHCB, Patrimonial, Varia 30b). Imatge cedida per Roger Benito.



Verònica Zaragoza Gómez analitza la clausura femenina del segle XVII, centrant-se en l'experiència de la comunitat femenina que visqué al Convent de Santa Clara de Perpinyà, i posa de relleu documentació de gran valor històric com el llibre de memòries conventual. Finalment, en l'espai dedicat al patrimoni, Cristina Simó Espinosa ens acostia al Joc de Dames, una proposta de guiatge pel patrimoni històric del Pallars que integra les dones en la narració històrica dels monuments visitats i ens descobreix una manera d'interpretar el patrimoni i conèixer el passat amb perspectiva de gènere. El Joc de Dames és una fórmula exemplar de reivindicació del paper actiu de les dones en la història i ha esdevingut un dinamitzador cultural de les Valls d'Àneu.

Els següents articles ens permeten llegir la història de l'edat medieval i moderna d'una altra manera, més completa, tenint en compte unes dones que van interactuar com a subjectes històrics del moment que els va tocar viure. ■

temes-1)

PAU CASTELL GRANADOS. Universitat de Barcelona

L'ARTICULACIÓ LOCAL DE LA CACERA DE BRUIXES A CATALUNYA (SEGLES XV-XVII)

La cacera de bruixes fou un fenomen històric d'abast europeu i de llarga durada. Aparegut en època baixmedieval en diversos territoris al voltant de la Mediterrània occidental, el fenomen s'estengué pel centre i el nord del continent amb el pas a l'època moderna, i va deixar un balanç de milers de dones i homes condemnats a mort per tribunals laics i eclesiàstics. Aquells judicis es basaven en una nova tipologia criminal a cavall entre el malefici i l'heretgia diabòlica, formulada durant els darrers segles medievals a partir de la fusió i reformulació de tradicions anteriors relatives a la màgia malèfica, el crim de metzines, la nova demonologia de base tomista, l'antisemitisme, la misogínia, l'acció inquisitorial contra l'heretgia i la diabolització de determinats esperits nocturns procedents del folklore medieval europeu.

El crim de bruixeria pressuposava l'existència d'una nova secta herètica i demonolàtrica integrada per individus malèfics que es reunien de nit, abjuraven de la fe cristiana, prestaven homenatge al diable i provocaven la malaltia i la mort a través de malefics i metzines. La construcció mental d'aquell nou crim en determinats ambients intel·lectuals va anar acompanyada de la difusió entre el gros de la població gràcies a l'acció evangelitzadora dels predicadors. Fou així com es consolidà l'anomenat «concepte col·lectiu de la bruixeria» (de l'alemany *Kollektivbegriff*), basat en un «estereotip de la bruixa» o una «mitologia de la bruixeria» (de l'anglès *witch stereotype* i *witchcraft mythology*). Aquest concepte fou continuament objecte de debat i es codificà en multitud de tractats escrits per teòlegs, juristes i inquisidors, en paral·lel a la seva extensió i arrelament entre una població preocupada per l'origen malèfic de les desgràcies.

A partir de les primeres dècades del segle XV, algunes persones començaren a ser acusades pels seus propis veïns i veïnes com a responsables de les morts i malalties que els afectaven (especialment les de les criatures), i a ser denunciades com a bruixes i bruixots davant les autoritats jurisdiccionals per tal que es procedís a la seva captura i càstig segons els mals perpetrats. Fou així com la creença en la nova secta bruixesca tingué ben aviat una traducció en l'àmbit judicial, en el marc d'uns tribunals sovint allunyats de l'ordre del dret i disposats a utilitzar la justícia d'excepció per identificar i condemnar a mort als suposats autors d'aquell crim enorme contra Déu i la societat.

Amb el pas al segle XVI, aquella dinàmica s'estendria arreu del continent, en paral·lel al procés de «feminització de la bruixeria» operat arran de la publicació del cèlebre tractat *Malleus Maleficarum* (1487). Així, si bé en alguns territoris europeus els homes seguien sent jutjats i condemnats com a membres de la secta bruixesca, van ser sobretot les dones, i especialment aquelles en situació de marginalitat, les que es convertiren en el blanc de la majoria d'acusacions, i eren vistes com a més inclinades a la maldat i més susceptibles a la temptació diabòlica.

Primeres accions contra el crim de bruixeria a Europa, c.1420-1450. Autor: Pau Castell.



Catalunya fou un dels escenaris principals d'aquest fenomen antibruixes durant els segles de la cacera. Des de la formulació en època baixmedieval, amb figures destacades com l'inquisidor Nicolau Eymeric, fins a les primeres persecucions iniciades arran dels abrandats sermons de predicadors com Vicent Ferrer, l'espai geogràfic format per Catalunya, el Lenguadoc i la Gascunya esdevingué un dels anomenats «bressols de la cacera de bruixes» (del francès *berceau de la chasse aux sorcières*), conjuntament amb els territoris italians i amb la regió francoalpina.

La precitatat d'aquest fenomen en terres catalanes (inclosa la promulgació de la primera llei europea contra el crim de bruixeria l'any 1424), va anar acompanyada d'una intensa acció judicial durant els segles moderns, amb milers de dones condemnades a la forca i a la foguera acusades de ser «bruixes i metzineres». Després d'una primera etapa repressiva centrada en les valls pirinenques, a partir de mitjan segle XVI la cacera

s'estendria per les viles i ciutats del Principat, per arribar al zenit al principi del segle XVII, coincidint amb una sèrie de desastres climàtics i epidèmics vinculats a l'anomenada Petita Edat de Gel.

La mecànica i les motivacions de la cacera de bruixes catalana coincideixen plenament amb la dinàmica general europea, un fet que converteix el Principat en un terreny d'estudi privilegiat per analitzar aquest fenomen. Així mateix, i tal com apunten les darreres investigacions, les persecucions antibruixesques van ser un fenomen d'abast continental però amb una clara articulació en l'àmbit local, en el context d'unes comunitats que cercaven entre les veïnes les responsables de les desgràcies, tot fent ús de mecanismes com l'estigmatització, la fama i el rumor, i sovint col·laborant amb les autoritats jurisdiccionals. La majoria d'actuacions judicials contra la bruixeria a Catalunya es gestaren, esclataren i es resolgueren sempre en l'àmbit local, amb ben poques i significatives excepcions. Partint d'acusacions veïnals per malefici llençades en contextos de desgràcies, les sospitoses foren processades per tribunals de justícia locals i baronials, encapçalades per batlles, veguers, procuradors o senyors jurisdiccionals, sovint acompanyats de juristes i d'experts en dret que assessoraven el tribunal sobre la mecànica que calia seguir per assegurar l'èxit dels judicis. En aquest sentit, les causes obertes per crim de bruixeria acostumaven a basar-se en el procediment establert pel dret penal català, segons el qual un tribunal podia actuar d'ofici un cop assabentat que s'havia comès algun delictes, la provocació del qual corresponia sempre al procurador fiscal. Aquest era l'encarregat de cercar i presentar les proves que demostrassin la culpabilitat dels acusats, els quals tenien al seu torn el dret de nomenar procuradors i presentar les seves defenses. Finalitzades aquestes dues fases processals (fase en ofensa i fase en defensa), el jutge dictava sentència sobre l'afer. Tanmateix, el crim de bruixeria resultava pràcticament impossible de provar en una cort de justícia, de manera que la majoria de tribunals locals i baronials van optar bé per utilitzar el procediment sumari, bé per recórrer a la justícia d'excepció o bé per subvertir l'ordre del dret per tal d'aconseguir confessions autoinculpatòries.

Un dels mecanismes més utilitzats, especialment en els dominis senyorials, van ser els anomenats desafurs o desaforaments, consistents en la suspensió temporal de totes les garanties legals i processals, previ acord entre el senyor i els seus vassalls, per tal de facilitar l'acció de la justícia. En són un exemple les accions contra bruixes i bruixots empreses l'hivern del 1534 pel senyor de la baronia d'Estac a petició dels seus vassalls, els quals acordaren prèviament renunciar durant un any a totes les llibertats, immunitats, excepcions i privilegis, així com al dret comú i municipal i a les Constitucions de Catalunya, Usatges de Barcelona i tots els usos, pràctiques i observances de dret, sotmetent-se únicament a l'examen del seu senyor.

A més, tots els particulars de la baronia prometeren acceptar les sentències i no dur a terme apel·lacions sota pena de 1.000 lliures, fent-se càrrec de les despeses derivades dels judicis en un termini no superior a tres dies. Aquesta fou també l'opció utilitzada en diverses ocasions pels habitants de la varvassoria de Toralla. En una sèrie de judicis per bruixeria celebrats l'any 1574, les actes inclouen un extens desaforament signat el dia abans d'iniciar l'enquesta de testimonis. Els habitants de la varvassoria, «considerant que tots los malefics que se cometen ab lo art de bruyxeria y de metsines són de difficilissima y casi impossible prova, y per consegüent restaven inpunits, haventhi de entrevenir la prova y altres solempnitats per dret requisides», acordaren amb el seu senyor que els oficials poguessin procedir a llur arbitri sense haver d'observar l'ordre i discurs del dret, tot establint «que pugen procehir dies feriats o no, de nit o de dia, les parts citades o no, y ayxí contra los absens com contra los presents, y que pugen procehir a declaració de qualsevol sentència ayxí de mort com de mutilació de membres, assots, desterro, ayxí perpetuo com temporal, de turments

Dibuix realitzat per l'escrivent al darrer foli del judici per bruixeria contra Joana Call d'Engordany, jutjada pel Tribunal de Corts d'Andorra l'any 1471 i esquarterada. Arxiu Nacional d'Andorra.



temes-1)

y altres qualsevol, ayxí corporals com peccuniàries, per qual-sevol indicati o indicis, presunció o testimonis, sens haver de cercar proves plenes o semi plenes, e que puguen traure los inculpats de qualsevol loc encara que sia privilegiat, renunciant a tot dret o constitució lo contrari expresant».

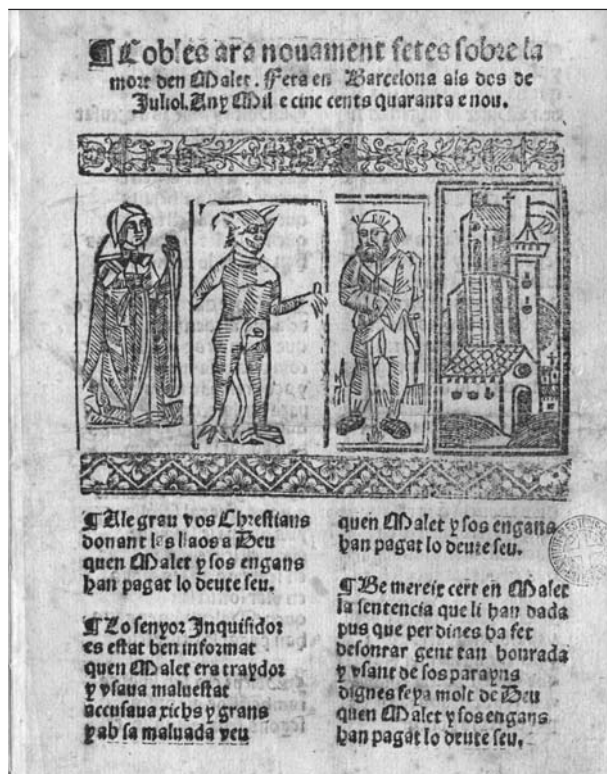
A banda de la justícia d'exceptió, altres tribunals optaren pel procediment sumari plasmat en la fórmula *de plano, sine strepitu et sine figura iudicii*, que a la pràctica suposava també una resolució expeditiva de la causa justificada per la gravetat del crim comès. Tanmateix, la majoria de tribunals adoptaren el funcionament processal ordinari sense recórrer a procediments sumaris o excepcionals, però retorcent l'ordre del dret i sense respectar les mínimes garanties de les acusades, especialment pel que fa a la pràctica de la prova, les defenses i l'aplicació del turment judicial.

Així, la major part dels judicis per bruixeria conservats acostumaven a iniciar-se amb una enquesta de testimonis (*inquisitio de vox et fama*) en la qual participaven diversos veïns i veïnes de les sospitoses, i al llarg de la qual s'acumulaven indicis de la seva culpabilitat o de la suposada intervenció en la malaltia i la mort de persones, animals i conreus. Eren indicis basats majoritàriament en la fama i el rumor, i que de vegades con-

tenien també confessions autoinculpatòries per part de testimonis d'exceptió que es reconeixien membres de la secta i assenyalaven com a còmplices a la resta d'encausats. Les informacions recollides en les enquestes eren sovint complementades amb determinats peritatges, com ara l'examen de senyals practicat en el cos de les acusades a la recerca de determinades marques, pretesament indicatives de la pertinença a la secta diabòlica. Basant-se en aquests indicis, i davant la negativa de la gran majoria d'acusades a reconèixer la seva culpabilitat (malgrat l'existència habitual de pressions, sugestions, falses promeses i altres irregularitats), molts tribunals van optar per dictar sentències interlocutòries de turments per tal d'extreure la veritat de la boca de les acusades (*ut ore proprio veritas habeatur*). És al llarg d'aquestes sessions de turment, desproveïdes de tot rigor pel que fa a l'aplicació i a la durada, quan s'obtenien les confessions de les sospitoses relatives a la seva entrada a la secta bruixesca, als seus còmplices i als danys i homicidis perpetrats a la comunitat. Finalment, l'absència de defenses o la seva desestimació conduïa inevitablement a la sentència final, que si bé en alguns casos podia consistir en assots i desterrament perpetu, acostumava a ser de mort natural a la forca, seguida de vegades per la cremació del cadàver o de l'esquarterament. La confessió de les acusades, llegida públicament el dia de l'execució, servia per confirmar les sospites de la població pel que fa a la intervenció malèfica en la mort de familiars i bestiar, alhora que permetia la identificació de noves sospitoses per a les quals el tribunal disposava ja d'un element probatori (la delació per part d'un criminal confès). Així es provocava el conegut efecte dominó que faria enfilar fins a xifres altíssimes el nombre de persones condemnades. Pel que fa als tribunals inquisitorials, substituïts a finals del segle xv pel tribunal del Sant Ofici de la Inquisició amb seu a Barcelona, els seus representants es trobaren sovint atrapats entre l'escepticisme i la impotència, havent de fer front a les crides a la prudència per part del Consell de la Suprema (especialment a partir de 1526) i a l'actuació decidida d'unes autoritats seglars catalanes dotades d'una gran autonomia jurisdiccional. Així, els pocs casos que sortiren del marc local i acabaren a les mans de la Inquisició (ja fos per via d'apel·lació o d'evocació de la causa), es resolgueren gairebé sempre amb la desestimació, l'absolució de les acusades o la condemna a penes lleus com la vergonya pública, la penitència, els assots o el desterrament preventiu.

El contrast entre les actuacions puntuals de la Inquisició i la potent acció repressiva de la justícia seglar es posà especialment de manifest durant el zenit de la cacera (1614-1622). Un moment en el qual, en paraules del fiscal del Sant Ofici de Barcelona, «apenas ay lugar en este Principado donde no aya abido o aya destas causas, [...] porque se entiende aber ahorcado más de mil personas por brujas de poco tiempo a esta parte». En opinió

Cobles sobre la mort de l'endevinare o descobridor de bruixes
Joan Malet, impreses a Barcelona al 1549. Biblioteca de Catalunya.



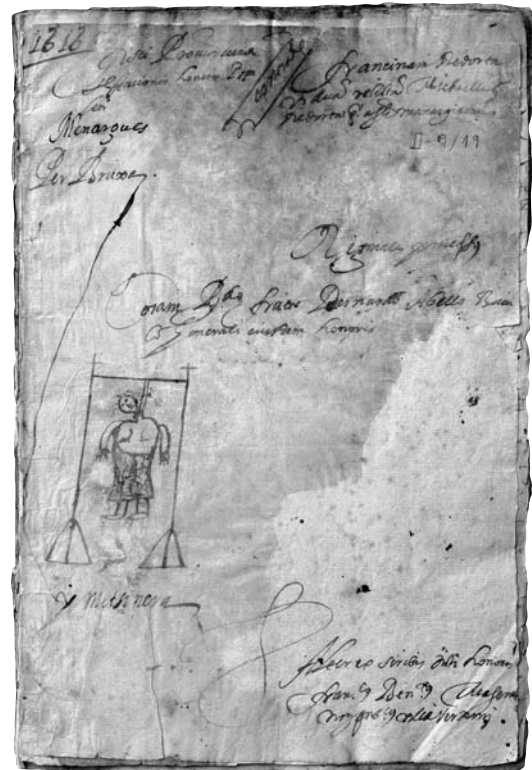
del virrei del Principat i dels membres de la Reial Audiència, «si se ubiera metido el Santo Oficio en ello desde sus principios se ubieran atajado muchos daños y muertes que han padecido sin culpa, a lo que se cree, las dichas personas ahorcadas, o las más dellas». Aquell gran episodi repressiu acabaria precisament amb la intervenció de les autoritats virregnals, les quals intentaren fer-se càrrec dels judicis en curs per procedir, seguidament, a l'alliberament de totes les persones encausades, seguint el consell de determinats intel·lectuals i inquisidors experimentats.

El vessant local de la cacera de bruixes a Europa ha estat constatat des de fa dècades pels principals investigadors dedicats a l'estudi d'aquest fenomen, especialment a partir dels treballs fundacionals de Brian P. Levack i de Robin Briggs. Aquesta realitat ha permès analitzar, d'una banda, l'emergència d'acusacions per bruixeria en el marc de conflictes familiars i veïnals, tot posant en relleu la importància dels episodis d'inestabilitat durant els quals aquella acusació es convertiria en una mena de catalitzador de les tensions socials, amb un marcat caràcter de gènere. D'altra banda, l'anàlisi dels aspectes legals i processals ha permès també explicar les diferències d'intensitat repressiva en l'aspecte geogràfic, en funció del grau de centralització política i jurisdiccional de cada territori. Així, en aquells territoris amb un poder central fort i un sistema judicial centralitzat, les persecucions haurien estat molt menors o fins i tot inexistents (per exemple, França, Anglaterra, Castella). En canvi, les grans caceres de bruixes haurien tingut lloc en aquelles regions europees amb una major autonomia jurisdiccional de les elits locals, en el marc de procediments d'excepció engegats per unes corts de justícia locals o senyorials en contacte directe amb les comunitats on s'originava el conflicte, sovint allunyades de l'ordre del dret i disposades a fer un ús abusiu del turment judicial.

Les característiques específiques del Principat pel que fa a la manca de control estatal i a l'autonomia de les elits locals haurien

condicionat, doncs, l'existència i la duresa de les actuacions antibruixesques, de manera similar als regnes d'Aragó i de Navarra, i en clar contrast amb altres territoris hispànics més centralitzats com el regne de València o les terres castellanes del centre i sud peninsular, amb una absència gairebé total de condemnes a mort per bruixeria durant els segles de la cacera. ■

Portada del judici per bruixeria contra Francina Redorta de Menàrguens, 1616. Arxiu de Poblet.



Bibliografia

- Agustí ALCOVERRO, «Cacera de bruixes, justícia local i Inquisició a Catalunya, 1487-1643: alguns criteris metodològics», *Pedralbes*, 28 (2008), p. 485-504.
- Agustí ALCOVERRO, «Los otros abogados de las brujas. El debate sobre la caza de brujas en Cataluña», *Revista Internacional de Estudios Vascos. Cuadernos*, 9 (2012), p. 92-115.
- Agustí ALCOVERRO, «La cacera de bruixes al Vallès (1619-1622): processos locals i causa general», *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, 24 (2020), p. 7-30.
- Pau CASTELL (ed.), *Se'n parlave... i n'hi havie. Bruixeria al Pirineu i a les Terres de Ponent*. Lleida: Xarxa de Museus de les Terres de Lleida i Aran, 2019.

- Pau CASTELL, «La caza de brujas en Cataluña. Un estado de la cuestión», *Índice Histórico Español*, 131 (2018), p. 81-114.
- Pau CASTELL, «Con toda templanza y moderación. El Santo Oficio ante la caza de brujas en Cataluña», en M^a Jesús Zamora (ed.), *Mulieres inquisitionis. La mujer frente a la Inquisición en España*. Madrid: Academia de Hispanismo, 2017, p. 51-104.
- Richard M. GOLDEN (ed.), *Encyclopedia of witchcraft. The Western Tradition*. Santa Barbara: ABC-CLIO 2006.
- Gunnar W. KNUITSEN, *Servants of Satan and Masters of Demons. The Spanish Inquisition's Trials for Superstition, Valencia and Barcelona (1478-1700)*. Turnhout: Brepols, 2009.
- Marina MIQUEL (coord.), *Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2007.

temes-2)

ROGER BENITO JULIÀ. Universitat de Barcelona

ÀVOLS FEMBRES I ALCAVOTS: LA PROSTITUCIÓ A LA BARCELONA ALS SEGLES XIV I XV

Plorar vull los pecats d'aquestes fembres que es venen als demonis per un diner. Tot lo món no val una ànima, e cascuna dòna sa ànima, per un diner, al demoni. A plorar me convé com lo príncep no veda que en aquest lloc aquestes fembres, qui fan pecar los hòmens, no estien. Ploren mos ulls com no haguessen aquest ofici.

(Ramon Llull: *Llibre d'Evast e Blanquerna*)

La història de la prostitució va ser estudiada per la historiografia del segle XIX des del punt de vista moral. Al principi del segle XX fou tractada com un tema anecdòtic del qual es recollien dades sense analitzar la matèria en profunditat. No fou fins als anys seixanta del segle XX que es començà a estudiar la prostitució com a subjecte històric de ple dret. Amb l'estudi de la prostitució medieval podem documentar com vivien les prostitutes, com s'organitzaven les ciutats per tolerar la prostitució i com s'encabia dins de la societat medieval.

La concepció de la prostitució a l'edat mitjana canvià al llarg dels segles. Així, mentre que al segle XIII es perseguia la prostitució, a partir del segle XIV hi hagué una certa tolerància i es considerava el comerç carnal com un mal menor. Aquesta concepció de mal menor cal cercar-la en el segon llibre de l'obra *De ordine* de sant Agustí. En aquesta obra podem llegir que si s'apartaven les meretrices dels afers humans tot seria inundat per la luxúria. Per tant era preferible tolerar petits mals (com la prostitució) per prevenir-ne de pitjors com l'adulteri, les relacions homosexuals, les relacions interètniques... Amb el reforç moral d'aquesta idea agustiniana del mal menor, les ciutats europees toleraren la prostitució i en normativitzaren el funcionament. Era una idea tan arrelada que fins i tot apareix en una carta entre Pere el Cerimoniós i el seu fill l'infant Joan: «l'Esgleya permet bordells per esquivar maiors peccats e per desviar maiors mals».

Les prostitutes podien treballar a les ciutats baixmedievales, però sota les normes dels governs municipals. Per controlar les prostitutes a les ciutats es crearen els bordells, que normalment eren de titularitat pública i s'arrendaven a qui els volgués explotar. A la ciutat de Barcelona, el 1367 documentem per primer cop el bordell de Viladalls i el 1375 documentem el bordell de la Volta d'en Torre. A mitjan segle XV documentem un tercer bordell: el del Canyet. El Consell de Cent controlava els dos primers i el tercer, fet inusual a Cata-

lunya, fou fundat per concessió reial. Un privilegi d'Alfons el Magnànim, datat el 1452, donava el permís a Simó Sala per fundar-lo. Simó Sala fou obrer reial durant el regnat de Ferran d'Antequera i, per tal de pagar-li el salari que se li devia, Alfons el Magnànim li concedí el permís de tenir un bordell.

Els bordells estaven situats prop dels portals de la ciutat, mai al centre de les viles. El de Viladalls estava prop del portal de la Boqueria. El bordell de la Volta d'en Torre es trobava prop del carrer dels Tallers i el del Canyet, prop del portal de Sant Daniel i del monestir de Santa Clara, a l'actual zona del Born. Així tenien més clientela i no destorbaven la vida a les zones més nobles de la ciutat. Gràcies al privilegi concedit a Simó Sala, sabem que els bordells estaven formats per cases petites amb cambres i podien disposar d'hort i jardí.

Parella d'amants amb l'alcaçava a mà dreta.

BNF_MS Latin 8504 f. 23r. *Fabula romanensis* de Calila et Dina.



El Consell de Cent no explotava directament els bordells sinó que els arrendava a qui els volgués. Aquests, al seu torn, els deixaven en mans dels hostalers de bordell, que eren qui portaven el dia a dia del bordell. Les prostitutes pagaven pel llit, els llençols, el menjar... Aquest fet va fer que Pere el Cerimoniós promulgés una pragmàtica reial contra aquestes pràc-

Adúlter castigats públicament a so de trompa. Imatge dels Costums de Tolosa de Llenguadoc (1296). Publicat per DUBY, George: *Europa en la Edad Media*. Barcelona: Ed. Blume. 1981, p. 184.



tiques el 1375 a les corts de Lleida: «Item como sie estat trobat, que hostalers de fembras de bordell e aquells quilz logan casas, o draps de lit, las opprimen, e las fan extortions no degudas, volent haver de ellas loguers fort excessius, e destrepats, de las casas, lits, e draps, quels logan, per tal com elles no poden tenir casas en altra part fora los bordells [...] ordenam, que en cascuna ciutat, vila o loc, hon se fa excés en los dits loguers de lits, e de draps de las ditas fembras, sie reconegut per lo batlle de aquella ciutat, vila o loc, e temprar, e tornat a egualtat».

El negoci dels bordells era lucratiu per als qui els explotaven. A mitjan segle xv la família Gualbes aconseguí controlar els dos bordells municipals de Barcelona mitjançant una sèrie de casaments acordats amb aquesta finalitat. Els Gualbes tingueren problemes amb el Consell de Cent perquè a les diverses portes dels bordells de Viladalls i la Volta d'en Torre es reunien molts malfactors i aquests feien fressa a la Rambla. A més el Consell esgrimí que des de la Rambla es veia l'interior dels bordells, cosa que va fer tancar les portes que menaven al passeig per a «embelliment de la dita Rambla». La família Gualbes protestà i aconseguí (al cap d'uns anys de plets i queixes amb el Consell de Cent) que les portes es mantinguessin obertes amb colzeres que impedissin veure què passava a dins dels bordells.

La tolerància practicada amb la prostitució dins del bordell no era la mateixa envers les dones que es prostituïen fora dels bordells. Aquestes eren perseguides activament pel Consell de Cent, que prohibia a les «àvols fembres» (les dones dolentes) estar a determinats carrers de la ciutat. A més el govern municipal també establí com havien de vestir les prostitutes per tal de diferenciar-se de les dones honestes: «neguna fembra qui públicament sia àvol de son cors no gos portar per Barchinona capa ne mantell ne negun altre abrigall, ans haien a anar en cors». El Consell feia crides constantment per ordenar que les dones públiques anessin a treballar al bordell, fet que ens fa entendre que la prostitució de carrer era un fet quotidià. La prostitució estava molt lligada amb la pobresa i era una manera ràpida de guanyar diners. Per aquest motiu, Maria de Luna i el govern municipal van fer perseguir les esclaves que es prostituïen per tal de pagar la seva llibertat. En els documents no es persegueix l'acte d'exercir la prostitució sinó el fet que una esclava d'un prohòm de la ciutat es prostituís i això fes quedar malament el seu amo. La pena imposada de cent sous per a qui no complís l'ordre era pagadora «per cascuna esclava o cascuna vegada que contrarifet serà».

Moltes de les prostitutes que hem documentat eren de fora de la ciutat. La majoria venien de València, Castella, Còrdova,

temes-2)

Mallorca, Galícia, Nàpols, Sicília, Sevilla, Biscaia... Les prostitutes arribaven a la ciutat per via terrestre i per via marítima. De la primera via d'entrada no en tenim constància documental, però sí de les que entraven pel port de Barcelona, ja que les prostitutes que hi entraven o sortien en vaixell eren registrades en el «Registre de coses vedades». En aquests registres podem veure com al port de Barcelona arribaven prostitutes i en marxaven cap a altres zones del Mediterrani. Com hem dit, la majoria venien de València i moltes de les prostitutes de la ciutat anaven cap a Mallorca o a la mateixa ciutat de València.

A voltes es relacionava les prostitutes amb catàstrofes naturals, com per exemple els terratrèmols. Quan aquestes catàstrofes passaven es feien ordinacions contra les dones públiques, el luxe indumentari, els alcavots o els conversos, entre altres.

El Consell de Cent, a banda de marcar els espais de treball de les prostitutes a la ciutat, també en marcava els temps. El 1321 ordenà que les prostitutes no anessin de nit amb llum després del toc del «seny del lladre». Tampoc no podien obrir les portes als clients des del toc del seny del lladre fins al primer toc de la Catedral.

En algunes ciutats europees es prohibia que les prostitutes rebessin els clients en festes assenyalades (Nadal, algun sant assenyalat). A Barcelona el govern de la ciutat enclaustrava

les prostitutes per Setmana Santa, primer a un hospital prop del monestir de Santa Clara (1373) i posteriorment a la Casa de les Egipcíaques. La construcció del monestir de les Egipcíaques començà abans del 1407 i rebé la butlla papal corresponent el 1410. Els objectius de la Casa eren clars: «recullir ffembris públiques peccadores e altres fembris orrades qui no hagen marit per fer penitència», així com donar un sostre a dones pobres de la ciutat: «habiten en aquella deu ffembris les quals cosian molt pobres». Tant a l'hospital prop de Santa Clara com a la Casa de les Egipcíaques, quan s'enclaustrava les prostitutes aquestes eren obligades a confessar-se, oir missa i fer penitència pels seus pecats.

Aquesta casa no era un monestir pròpiament dit, ja que no seguia una regla monàstica, però funcionava com a tal. La Casa era comandada per una majoral (escollida pel Consell de Cent) i una prioressa anomenada «la mare». La vida a la Casa de les Egipcíaques era força dura i la misèria hi era molt present. El 1433 hi hagué un terratrèmol que afectà el sostre de la Casa i la majoral demanà diners per reparar-lo al Consell de Cent. Es recolliren diners gràcies a almoines i la Casa s'endeutà per un valor de cinquanta florins que no podia tornar. Per aquesta raó es dirigiren al Consell de Cent per demanar diners. Finalment sembla que els deutes foren pagats.

Les prostitutes tenien dues vies per sortir del món prostibulari: el casament o l'enclaustrament. La primera via venia per les deixes testamentàries o bé a través dels diners recollits per les almoines. Amb els diners recollits es pagaven els dots de les prostitutes i aquestes es podien casar i «redreçar» la seva vida. Una de les almoines més actives fou la de fra Guillem Deudé, que entre el 1378 i el 1385 fou almoiner de Pere el Cerimoniós. El monarca feia deixes a prostitutes, beguines, pobres vergonyants, captius i estudiants, entre altres.

El tancament de les prostitutes es feia en monestirs específics per a elles. A la ciutat de Barcelona hi va haver dos monestirs on s'enclaustraven: el monestir de les Magdalenes i la Casa de les Egipcíaques, de la qual ja hem parlat. El monestir de les Magdalenes (també anomenat de les Repenedides) fou fundat el 1372, sota la regla de sant Agustí. Ambdues institucions estaven sota l'advocació de santes peccadores que es penediren de la seva vida de pecat: santa Magdalena i santa Maria Egipcíaca. Ambdues tenien una imatge a la processó de Corpus de la Barcelona del segle xv.

El govern barceloní lluità fervorosament contra l'alcaoteria. Les primeres accions contra els mitjancers ja es documenten a finals del segle xii. El Consell de Cent feia pregonar un avis perquè els alcavots i alcavotes marxessin de la ciutat; els que s'hi trobessin «seran scobats per la ciutat ab grans assots e encara tota vegada que seran trobats de demà avant». Les crides contra els mitjancers foren constants durant tot el segle xiv.

Imatge d'un alcavot amb cucurulla passejat a llocs d'un ase i castigat públicament. (ARM, Llibre de sentències criminals 1607-1635). Publicat al *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*; Tom IV Any VIII Núm. 147 (01-06-1892).



A causa de la ineficàcia de les crides, hi intervingué el poder reial. El rei Joan el Caçador atorgà l'any 1390 un privilegi a la ciutat, en el qual es fixava com s'havia d'actuar contra mitjancers i bergants. Primer es recollia la informació necessària. Un cop recopilades les dades es feia un pregó públic pels carrers barcelonins i es procedia a expulsar als acusats de la ciutat. Aquest privilegi generà un recull de crides que estan conservades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Analitzant aquestes crides obtenim diverses dades molt interessants des del punt de vista microhistòric: el nom dels mitjancers, els malnoms (Àgata *La Geperuda*, Caterina *La Moriscada*, Antoni *Lo Curt*, Feliu *Lo Renegador...*), si tenien ofici, el seu origen, si tenien alguna dona pública treballant, d'on era i si estava en algun dels bordells oficials. També es registrava alguna característica de l'acusat: si era convers o jueu, l'estat civil, si era «menor de dies»... Fent una anàlisi exhaustiva arribem a la conclusió que a la ciutat hi havia més alcavots que alcavotes i a les mitjanceres se'ls imposaven penes més altes que no pas als alcavots.

El privilegi també marcava l'itinerari legal que calia seguir si els acusats volien demanar el perdó del govern municipal. Un cop publicada la crida contra un alcavot, aquest podia implorar el perdó al Consell de Trenta. Aquest, o bé el Consell de Cent, decidia sobre la súplica presentada i executava l'expulsió o bé perdonava l'acusat.

Alguns dels acusats imploraven perdó perquè segons ells eren acusats per altres persones envejoses o bé que parlaven malament dels acusats. Fou el cas d'Agnès Gonzalbes de Sevilla: «Humilment exposa Agnès Gonzalbes de Sivilla, que a hoyda sua és novellament pervengut que per virtut de certa informació d'algunes malas personas, las quals han en gran odi la dita Agnès en tal que per fas vil na fas voldrien veure la sua final destrucció per ordinació de vosaltres, serie stada publicada per alcavota e axellada de la ciutat per spay de X anys, sens sperança».

Era força fàcil acusar a algú d'alcavoteria i per motius diversos, fins i tot polítics. Nicolau Guadanya, per exemple, fou expulsat de la ciutat el 1469 per estar al servei del rei Joan el Descurat durant la Guerra Civil catalana del segle xv.

Alguns mitjancers intentaven fer creure que tenien el perdó de les autoritats municipals tot i no ser així. Cília Font fou

expulsada de la ciutat el 1453 per vint anys però anava dient que «ha obtinguda remissió del honorable regent de la vagueria». Els consellers sortints advertien als consellers entrants que tot havia de tornar a la legalitat vigent: «per çò és necessari que los honorables consellers de prop esdevenidors entenguen en per tornar totes les dites coses a loch».

Per concloure

Com hem pogut veure en aquest article, la prostitució a la Barcelona baixedieval era tolerada amb certes normatives, seguint la idea agustiniana del mal menor. Els bordells eren controlats per famílies benestants i patrocinats pel poder. La prostitució de carrer i l'alcavoteria eren feroçosament perseguits, però les autoritats no eren prou efectives i les mesures s'esquivaven. Tant la prostitució de carrer com l'alcavoteria trencaven el monopoli del poder de la tinença dels bordells, i per tant eren considerats competència deslleial. Les prostitutes eren víctimes, tal com mostra la cita de Ramon Llull de l'inici del nostre article i, mentre hi hagués demanda, el poder volia controlar-les.

El segle xvi irrompí amb força la sífilis i canvià la concepció de prostitució. Les dones públiques s'anaren convertint en dones secretes, tot i que la prostitució popular no desaparegué. El 1623 el rei Felip IV prohibí els bordells al regne de Castella i el 1629 els prohibí als regnes d'Aragó. Tot i aquestes prohibicions la prostitució continua existint avui en dia, com molt bé sabem i també tolerem. ■

Bibliografia seleccionada

Agustí ALTISENT, *L'almoina reial a la Cort de Pere en Cerimoniós. Estudi i edició dels manuscrits de l'almoiner Fra Guillem Deudé, monjo de Poblet (1378-1385)*, L'Espluga de Francolí: Publicacions de l'Abadia de Poblet, 1969. Scriptorium Populeti, núm. 2.

Jacques ROSSIAUD, *Amours vénales. La prostitution en Occident XII^e-XVI^e siècle*, París: Ed. Flammarion / Aubier, 2010. Collection Historique.

James Avery BRUNDAGE, *La ley, el sexo y la sociedad cristiana en la Europa Medieval*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 2000.

temes-3)

VERÓNICA ZARAGOZA GÓMEZ. Universitat de València

EL CONVENT DE SANTA CLARA DE PERPINYÀ: L'EXPERIÈNCIA DE LA CLAUSURA FEMENINA EN LA CRUÏLLA NORD-CATALANA DEL SEGLE XVII

Als territoris de parla catalana, la publicació d'estudis històrics solvents¹ sobre convents femenins està contribuint a contornejar bé les experiències de la clausura femenina a l'Antic Règim. En efecte, l'interès creixent que el tema ha suscitat, en paral·lel amb els avenços de la història de les dones, s'ha materialitzat en una varietat de publicacions sobre entorns i ordes monàstics diversos. Apareguts amb una voluntat interdisciplinària, permeten anar superant la imatge força estereotipada que situava les dones consagrades a la religió únicament en les coordenades de la contemplació espiritual, el silenci, la submissió i l'obediència. Entre altres aspectes, aquestes recerques han posat en valor la capacitat d'agència d'algunes figures femenines en el camp històric, social, espiritual o fins i tot polític al llarg dels segles. A més, han mostrat la pertinència d'abordar els convents com a centres de saber, de creació, apropiació i circulació de la cultura escrita per part de les religioses. De fet, cada vegada és més coneguda la nòmina d'autores que durant els segles XVI-XVIII van convertir l'escriptura en una activitat quotidiana conreada en la intimitat de la cel·la, amb un corpus de textos resultant ben diversificat i que està rebent atenció crítica.²

Aquest avanç en la matèria ha estat possible, en part, per la renovació dels plantejaments metodològics i també de les preguntes de recerca. Però fonamentalment s'ha degut a la interrogació i l'estudi de noves fonts, custodiades en gran manera pels arxius i biblioteques de les mateixes comunitats monàstiques,³ i per les quals, tradicionalment, els estudiosos s'havien interessat poc. En aquest sentit, voldria destacar els estudis locals, pel que fa al rescat i publicació d'aquestes fonts primàries fonamentals, en forma de transcripcions extractades o edicions,⁴ i també pels treballs dedicats a historiar els espais monàstics, des de les dimensions material i espiritual.

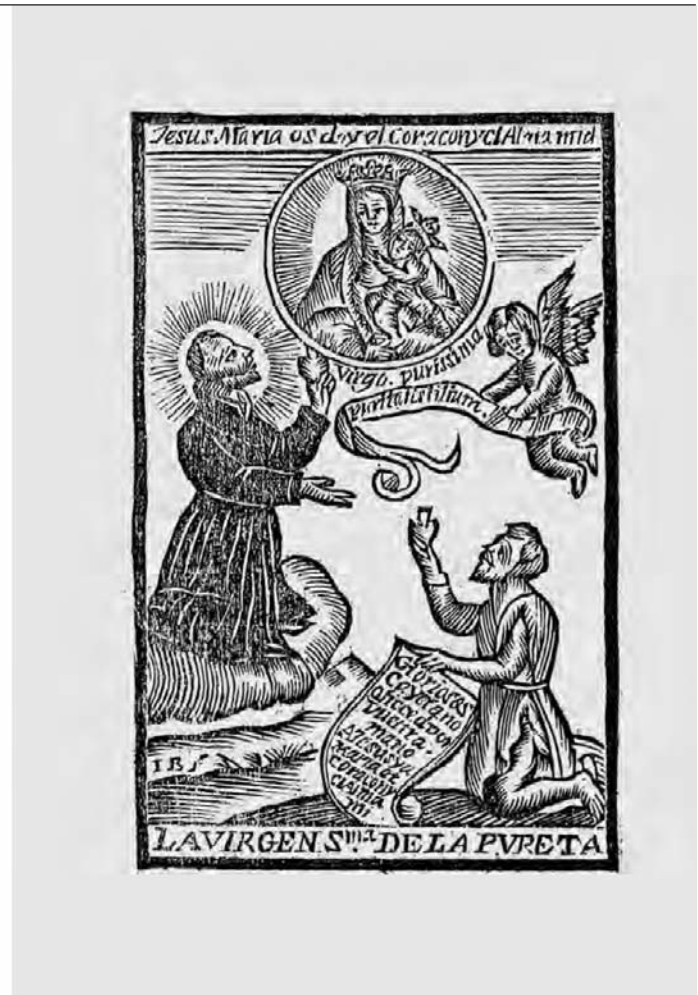
La història del convent de Santa Clara de Perpinyà ha rebut una atenció privilegiada, especialment des dels estudis locals, tot a partir de fonts localitzades tant al mateix convent com sobretot als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals.⁵ Ara sabem que els orígens del monestir es remunten al segle XIII (les primeres mencions són de 1266 i 1271), amb una línia de benefactores femenines que va contribuir a consolidar materialment i espiritual la comunitat: entre elles, Ermengarda de Botonac, primera abadessa i possible fundadora, o la ma-

teixa reina Sança de Mallorca, amb importants donacions. Al llarg dels anys, aquesta comunitat de clarisses va comptar amb diversos emplaçaments, fins que el 1550 es va establir en un nou edifici, dins de muralles, que va ser rebatejat com a monestir reial de Santa Clara de la Passió. El nou edifici havia estat sufragat per Carles I d'Espanya i supervisat per Francesc de Borja, conseller del monarca i virrei de Catalunya del 1539 al 1543. Resulta obligat fer notar els seus llaços directes amb les clarisses, atès que a Gandia s'havia consolidat un nucli important de dones procedents del llinatge Borja residents al convent de Santa Clara de la ciutat valenciana. Del convent estant, les dones Borja alternaven els resos i la vida contemplativa amb l'escriptura de textos devots, però també van contribuir activament a l'expansió de l'orde com a figures fundadores de nous convents de clarisses reformades a Castella. Va destacar Francesca de Jesús Borja Enríquez (de nom seglar Isabel), tia de l'esmentat Francesc de Borja i abadessa de la comunitat durant més de deu anys. Així mateix, és interessant indicar els vincles existents entre el nostre monestir i el va-

Antic convent de Santa Clara de la Passió, convertit en presó i posteriorment en Centre de Documentation des Français d'Algerie. Fotografia de l'autora.



Portada i darrera pàgina de *La Regla de Santa Clara* perpinyanesa, sense peu d'impremta. Font: R. SERRES-BRIÀ i P. VILA, «La Regla de la gloriosa Santa Clara (Perpinyà, 1707), un imprès no inventariat», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 48, 2007, p. 361-364.



lencià, el primer a rebre la reforma de santa Colette de Corbié, des d'on es va estendre a Girona (1488), Pedralbes (1496), Castelló d'Empúries (1505) i d'altres fins a arribar al monestir perpinyanenc a finals del segle xv.

Tornant al monestir de Perpinyà, d'aquell edifici fet construir pel monarca espanyol n'acabarien marxant les religioses al segle xx, després d'haver patit diversos episodis d'exclaustració motivats pels aldarulls de la Revolució Francesa i altres avatars bèl·lics. La comunitat monàstica nord-catalana es va acabar establint al barri de Vernet, on encara es troba en l'actualitat.⁶ Una de les fonts de més valor històric per a l'estudi de la llarga trajectòria de les clarisses perpinyanenes és el *Llibre de memòries*⁷ conventual. Juntament amb una *Regla de la Gloriosa Santa Clara* (editada íntegrament en català a Perpinyà el 1707 i conservada en l'actual arxiu monàstic), aquestes me-

mòries ens permeten traspasar la clausura i reconèixer-hi l'espai de convivència d'aquelles filles de mercaders, artesans o alguns nobles perpinyanenes que, per voluntat familiar o per vocació pròpia, van destinar la vida al claustre.

Amb una redacció a cavall del document històric i de la creació literària, el llibre de memòries registra «algunas cosas notables en lo temps passat contingudes y també ara de present y per lo sdevenidor en aquest nostre Monestir de Santa Clara de la Passió en la present vila fundat y fet per la magestat de l'emperador Carlos quint»; les anotacions, gairebé ininterrompudes, fan referència a un arc temporal que abasta des de 1549 fins al segle XIX (1842). A pesar de conservar-se encara inèdit a l'arxiu conventual (amb còpia microfilmada als ADPO), el document ha estat revisat per a gairebé tots els estudis publicats sobre el cenobi, atès que permet conèixer les vivències de les

temes-3)

clarisses en primera persona, narrades per les religioses, protagonistes i autores de les notes memorialístiques.

El llibre va ser iniciat el 1614 per sor Jerònima Palau i altres companyes van prendre-li el relleu. Des de l'anonimat, es va continuar aquell projecte de fixació de la memòria, vehiculat inicialment en llengua catalana, però que mostra una lenta incorporació del francès com a reflex de la conversió del Rosselló en una nova província del regne de França després de 1659.

El contingut del manuscrit s'articula en general en aquests apartats: «Electió de generals y provincials», «Electió de abadesa», «Entrades de religioses», «Imposicions de sensals» i «Memòries notables», amb una rellevància evident de les anotacions integrades en aquest darrer. L'abast dels fets permet comprendre i sistematitzar els esforços d'aquesta comunitat per tirar endavant, gràcies a l'ajut dels còsols de la ciutat i d'altres benefactors, entre ells el nucli familiar de les religioses. A més, les notes de les memòries projecten llum sobre esdeveniments que van preocupar directament el convent i són també pinzellades interessants per a la història de la Catalunya del Nord, especialment en la cruïlla del segle XVII.

Referit a aquest segle, és interessant fixar-se en el plany de la religiosa anònima que immortalitzà en el llibre de memòries conventual un episodi funest que va commocionar profundament la comunitat: «[A]vui diumenge, que contam 10 de novembre de 1652, se'n fa memòria com per orde del senyor Segarra, governador del Rosselló i Serdanya, y del Mosur de La Mota, virrey de Catelunya y de tota la real Odiènsia, an tretas del present convent de Santa Clara de la Passió, de la present vila de Perpinyà, 20 religiosas. Las en han tretas y las han fetas anar en Cataluña, no en poc dolor d'ellas, que era llàstima y compassió veure-las partir, que rompían lo cor, que fosan estat de pedra veure-las tan afligidas. Eran sus ulls un riu de llàgrimas, axí de las que se anaven, com las que restaren. Feran-les menar en tanta infàmia que no las volgueren donar comboy sino los amos de las caba[.]caduras, que ningun deutor o benefactor se gosa atrebir acompanyar ditas religiosas per lo temor té totom a Mísser Segarra» (f. 81).

Els fets anotats transcorrien tan sols un mes abans que Joan Josep d'Àustria escenifiqués l'entrada triomfal a una Barcelona vençuda per les tropes de Felip IV, en el marc de la Guerra dels Segadors (1640-1659); una rendició de la Ciutat Comtal que feia efectiva la reincorporació de moltes viles catalanes a l'obediència del monarca espanyol després de la revolució catalana i de l'annexió del Principat a la Corona francesa. Tanmateix, com és sabut, més enllà de 1652 encara persistirien les hostilitats militars entre les dues potències europees; especialment al Rosselló, territori de frontera que les monarquies espanyola i francesa van ambicionar i que es trobava, des de 1643, dominat pel rei francès (acabaria incorporant-lo al seu domini per gràcia del tractat dels Pirineus).

En tal estat de guerra, doncs, va tenir lloc l'episodi detallat per aquestes memòries, que refereixen com aquell 1652 vint monges de Santa Clara foren forçades a l'exili per la política repressiva francesa. En consonància al sentiment antifrancès exterioritzat pel clergat als comtats nord-catalans, se les acusava de desafecció a Lluís XIV i van ser obligades a viure refugiades durant vuit anys en diversos convents de clarisses a Girona i a Barcelona.

Retrat de la mare Antigó. Font: Wikimedia Commons



Només dos anys després d'haver tornat del desterrament (1660), el convent de Santa Clara de Perpinyà va protagonitzar un nou episodi d'indocilitat amb rerefons polític.⁸ Fou una lluita obstinada per part d'algunes religioses que no van cessar fins que van aconseguir desvincular-se dels pares franciscans (s'havien integrat a la província francesa de Sant Lluís de Provença) per posar-se sota l'autoritat del bisbe d'Elna, català com elles. Les peticions de les monges van ser, finalment, oïdes pel papa Alexandre VII i ratificades pel monarca francès, cosa que permeté a les clarisses de Perpinyà continuar tenint

confessors amb qui compartien llengua i uns codis culturals catalans, a pesar de la imposició de les noves fronteres. Aquest afer, que, de fet, havia dividit la comunitat en dues faccions (n'hi ha registre en les memòries) i que va comportar fins i tot l'excomunió de les monges rebels, va tirar endavant gràcies a la implicació personal de sor Anna Maria Antigó (Perpinyà, 1602-1676), que va assumir càrrecs de màxima autoritat al convent, com el d'abadessa o el de mestra de novícies. Pels episodis referits, la historiografia la considera una força de resistència a l'aculturació que experimentarien les terres nord-catalanes; també es va consolidar una reputació de santedat al voltant de la seva figura i va gaudir d'una important veneració popular d'abast local projectada sobre la conservació del seu cos incorrupte.⁹ De fet, se la considera beata malgrat no haver prosperat el seu procés de beatificació i a l'església del convent actual de les clarisses es pot contemplar el cos d'Antigó, que va sobreviure als episodis revolucionaris de 1789.

Notes

1. A tall d'exemple: E. CALLADO, *Vergel de perfectísimas flores. El convento de Corpus Christi de Carcaixent*. València: PUV, 2020; J. V. FERRE, *El monasterio de Agustinas de Bocairent: Historia de una fundación familiar (1556-2004)*, Madrid: Editorial Agustiniana, 2018. També les tesis doctorals M. C. CORTÉS, *Las clarisas capuchinas en el Alicante de Época Moderna: Clausura y sociedad*, Universitat d'Alacant, 2016; A. ROSILLO, *El monasterio de Santa Clara de Manresa (siglos XIV-XVII). Las clarisas en la Cataluña central*, Universitat de Barcelona, 2016.
2. V. ZARAGOZA, «L'univers literari femení de l'edat moderna a l'àmbit català: textos i llengües de l'esfera monàstica», en M. PÉREZ SALDANYA i R. ROCA (ed.), *Del manuscrit a la paraula digital. Estudis de llengua i literatura catalanes*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2018, p. 67-93; i per a l'orde de les clarisses: M. V. TRIVIÑO, *Escritoras clarisas españolas. Antología*, Madrid: BAC, 1992.
3. Pel que fa als convents com a productors de documentació: I. BRUGUÉS, *Producció i gestió documental d'un monestir femení. Anàlisi de la funció d'arxiu i la gestió del claustre a Sant Daniel de Girona (1018-2017)*. Universitat de Barcelona, 2017; M. GRAS, *Diccionari biogràfic d'autors carmelites descalços de la província de Sant Josep*. IEC, 2013.
4. Per al llibre de memòries que aquí es comenta: E. CORTADE, «Una crònica inèdita de gran interès», *Revista Catalana*, 17 (1973), p. 28-31 i «Una crònica inèdita de gran interès (Continuació)», *Revista Catalana*, 20 (1973), p. 13-19.

Per anar acabant, sols em queda per dir que la lectura acurada i l'estudi del llibre de memòries, del qual he aportat un petit tast, permet projectar al convent de Santa Clara de Perpinyà les asseveracions d'Àngela Atienza sobre el conjunt de convents hispànics a l'època moderna: «un convento era y fue mucho más que una institución de vida religiosa. Un convento era un centro de poder. Su propia naturaleza religiosa le proporcionaba *per se* una gran ascendencia, moral y real; su papel orientador, su cometido en el adoctrinamiento, su función vigilante... le otorgaban una superioridad y una capacidad de influencia pública y privada innegable. Su inserción en la vida local, con las múltiples facetas que tuvieron, convirtió a los cenobios además en focos que articulaban relaciones sociales. Su trascendencia y capacidad de incidir en las estructuras de poder locales y sus dinámicas y en sus pugnas internas no puede pasar desapercibida a la investigación histórica».¹⁰ Unes reflexions il·luminadores que han guiat i han de guiar les nostres passes en futures investigacions sobre aquest i altres espais monàstics. ■

5. E. CORTADE, «Le monastère royal de Sainte Claire de la Passion», *Revue Conflent*, 83 (1976), p. 277-305; R. SERRES-BRIÀ, «El monestir de Santa Clara de Perpinyà», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LII, p. 225-235; i *Mère Anna Maria Antigó et les Clarisses de Perpignan : du XVIIème siècle à nos jours [Mère Anna Maria Antigó i les Clarisses de Perpinyà: des del segle XVII fins ara]*, Perpinyà: [Mairie de Perpignan] 2002.
6. Vegeu <https://clarisses66.fr/> [consulta: 09/10/2020].
7. V. ZARAGOZA, «Perpetuació del passat al convent de Santa Clara de Perpinyà a través del seu *Llibre de Memòries*», en O. JANÉ, E. MIRALLES i I. FERNÁNDEZ (ed.), *Memòria Personal. Una altra manera de llegir la història*. Bellaterra: UAB, 2013, p. 35-48.
8. A. MARCET JUNCOSA, «El clergat rossellonès, agent de la resistència a la francesització després del Tractat del Pirineu», en *Primer Congrès d'Història Moderna de Catalunya*, 2. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 457-462; «L'affaire des clarisses de Perpignan : un exemple de l'attitude du clergé roussillonnais après l'annexion», en M. BRUNET *et al* (dirs.), *Pays Pyrénéens & Pouvoirs centraux, XVIIe-XXe siècles*, I. Foix: Conseil Général de l'Ariège, 1993, p. 451-466.
9. P. VILA, «Anna Maria Antigó, la santa incorrupta», *Presència*, 24-30 de gener de 1993, p. 22-23.
10. *Tiempos de conventos. Una historia social de las fundaciones en la España moderna*. Madrid: Marcial Pons, 2008, p. 17.

temes-4)

MIREIA COMAS VIA. Universitat de Barcelona

SER VÍDUA A LA CATALUNYA MEDIEVAL

Amb una petita mirada a la documentació medieval, descobrim l'abundància de vídues que hi apareixen, de totes les condicions socials. Certament, les vídues són fàcilment identificables perquè, darrere del nom, s'especifica clarament que es tracta d'una dona vídua o bé que és la muller d'un home difunt. Per tant, es tracta d'un col·lectiu àmpliament visible a les fonts, a diferència dels homes vidus, que difícilment es poden identificar, ja que el seu nom no sol anar acompanyat d'aquesta menció. Les vídues, igual que els pobres i els orfes, formaven part de la categoria de les persones miserables. Les fonts medievals ofereixen una imatge de les vídues com a éssers dèbils que han de ser protegits, pel fet que vivien sense la pretesa protecció masculina. En la mentalitat col·lectiva, en els documents i, desgraciadament, moltes vegades també en la realitat, aquesta consideració de la vídua com a persona pobre i miserable es va mantenir, no només durant l'edat mitjana, sinó més enllà en el temps.

En aquest context, cal tenir en compte que una cosa era la condició o estatus de vídua i una altra ben diferent era la realitat quotidiana que s'amagava darrere de cadascuna d'elles. Sens dubte, la viduïtat comportava una transformació important en la vida de les dones medievals, per tal com la mort del marit representava un canvi en la seva situació vital. Tot i les diferències que poguessin existir entre les vídues dels diferents estaments, es fa palès que la majoria d'elles no tenien els mitjans suficients per mantenir la posició social i econòmica després de la mort del marit. Sens dubte, les vídues, com ara, formaven un grup molt heterogeni. El seu estament social i el nivell de vida, juntament amb la manera d'encarar els problemes propis de la viduïtat i la seva capacitat d'actuació, eren completament diferents. Com sempre, la casuística és molt variada i podríem trobar tantes històries possibles com vídues van existir a la Catalunya medieval. Malgrat tot, l'objectiu d'aquest treball és aportar una visió panoràmica de la viduïtat femenina, analitzant els diversos factors que influeixen en el seu dia a dia.

El dot, una assegurança per a la viduïtat?

Convé, abans que res, dedicar unes línies al dot i a les dificultats que tenien bona part de les vídues per recuperar-lo després de la mort del marit. El dot havia de ser retornat a la dona després de l'any de plor, és a dir, després del primer any de viduïtat.¹ Tanmateix, la seva restitució no era sempre ni im-

Dones en una taula de canvi. Cocharelli, *Treatise on the Seven Vices*, British Library, Add MS 27695, f. 8r (c. 1400).



mediata ni completa, ja que no tots els hereus podien o volien despendre's d'una part del patrimoni familiar per satisfer el dot a la vídua. Aquesta circumstància, doncs, posava en una situació econòmica difícil moltes dones.

A mesura que es va anar imposant arreu el dret comú,² el dot es va convertir, al llarg del segle XIII, en una aportació obligatòria de la dona per tal de sustentar les càrregues del matrimoni. El marit era el responsable d'administrar-lo mentre durés la unió i els fruits que generava eren per a ell. És per aquesta raó que podia utilitzar-lo lliurement en allò que cregués convenient, sempre que, tal com hem dit, el restituís a la seva mort. Generalment, es considera que el dot era l'assegurança per a la viduïtat, ja que amb la seva recuperació la vídua podia mantenir-se durant el temps que li restés de vida. Tanmateix, la restitució no implicava ni l'increment ni la millora del dot, de manera que la dona rebia únicament allò que s'havia constituït en el moment de les núpcies, malgrat haver-ne disminuït el valor amb el pas del temps. Per tant, entre la disminució del valor del dot i les dificultats per recuperar-lo, no podem dir que aquest pogués significar una sustentació econòmica suficient per a totes les vídues. Tanmateix, la seva significació va molt més enllà, no tant exclusivament pel seu valor econòmic, sinó per l'existència d'una figura legal com la tenuta, que concedia drets a la vídua sobre els béns del

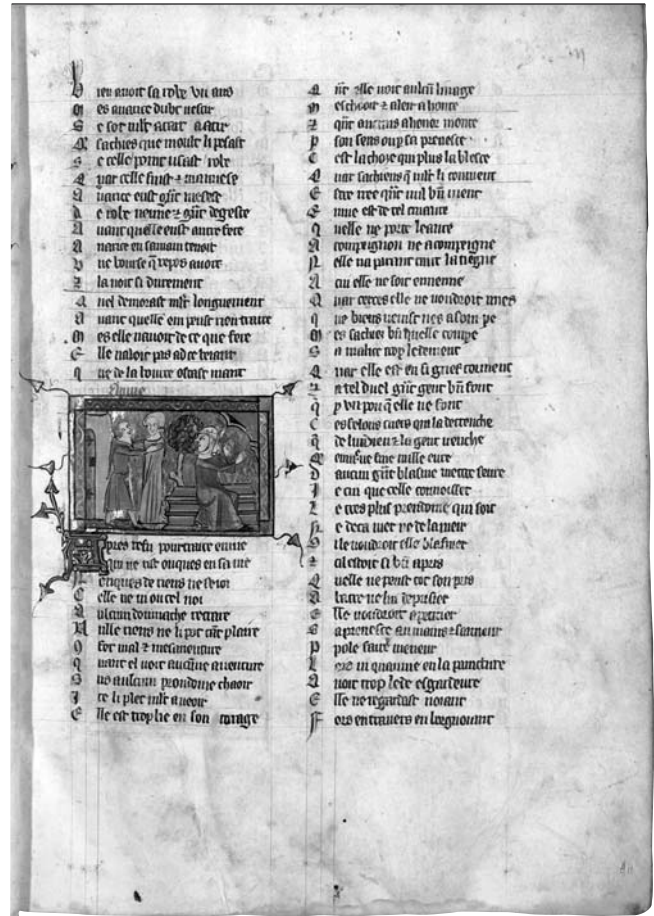
marit.³ D'aquesta manera podia viure'n com a usufructuària fins que el dot li fos completament restituit.

Per contra, la no restitució del dot provocava una gran quantitat de demandes de vídues que reclamaven els seus drets. En general, la majoria de complicacions es produïen quan els hereus del marit no eren els fills de la vídua, sinó fillastres, germans o sogres, que veien com, amb la recuperació dels béns dotals per part de la vídua, es produïa un desmembrament de l'herència que havien rebut. Tanmateix, constatem àmpliament que elles coneixien els seus drets i que, a més, no dubtaven a fer servir tots els mitjans que tenien a l'abast per defensar-los. Aquest és el cas, per exemple, de Caterina, vídua de Pere d'Arcedona, que, un cop casada ja en segones núpcies, va reclamar al germà del seu difunt marit el dot que li havia aportat: una vinya que vengueren per 106,5 lliures.⁴ El cunyat constava com a fidejussor de la transacció, tot i que assegurava que no tenia res a veure amb l'assumpte. Una sentència arbitral va determinar que la vídua només rebria 65 lliures, quantitat inferior a la que havien obtingut, de manera que Caterina no va poder recuperar completament el seu dot, malgrat que la llei li ho garantia.

La vídua usufructuària

A l'hora d'entendre la situació de les vídues, cal també tenir en compte l'usdefruit. Si bé durant els primers segles medievals la vídua esdevenia automàticament i de forma vitalícia usufructuària dels béns del marit,⁵ amb la recuperació del dret comú l'usdefruit només tenia lloc si el marit així ho disposava en el seu testament. Dels testaments estudiats, només un 57 % dels homes casats deixaven com a usufructuàries les seves mullers,⁶ com ara el mercader Francesc Cardona qui, després de declarar el seu amor a la seva muller Sança, la deixava com a usufructuària: «axí com aquella que totstamps he amada que y faça ço que a ella pertany e que, si ella ho vol, que sia dona e posseydora totstamps de sa vida de tots los meus béns».⁷ En un principi, l'usdefruit havia de permetre a la vídua viure de la mateixa manera que ho havia fet en vida del marit i, per a tal propòsit, podia disposar lliurement de tots els béns maritals. El ciutadà honrat Joan Bussot, de fet, confiava que la seva muller administraria correctament els seus béns durant l'usdefruit i que no despendria en excés, «aytant com una dona vídua rahonablement haya de menester e no pus».⁸ Malgrat tot, no podem magnificar el poder de les vídues usufructuàries. La variabilitat de condicions era molt gran, atès que el fet de ser nomenada *domina et usufructuaria* solia anar acompanyat d'altres clàusules testamentàries que limitaven aquesta atribució. Certament, nomenar la muller com a usufructuària tenia com a finalitat última dissuadir la vídua que es tornés a casar i, per tant, retenir els seus béns dotals

Roman de la rose, Biblioteca Nacional de España, VITR/23/11, f. 3r. (c. 1301).



al si del patrimoni familiar. Ara bé, després d'haver pagat les despeses del funeral, satisfet els deutes i fet efectius els llegats, els diners i els béns per a la vídua usufructuària —o hereva universal, si era el cas— podien arribar a disminuir considerablement.⁹ Tal com afirma María del Carmen García Herrero, l'usdefruit perd tot el sentit si no hi ha béns per sostenir-lo.¹⁰

La vídua tutora

En el testament, el marit també decidia sobre el futur dels seus fills i filles, ja que només el pare tenia la pàtria potestat sobre els infants nascuts del matrimoni. En la majoria dels casos, la mare es trobava entre els tutors testamentaris, però no hem d'oblidar que hi havia dones a qui se'ls negava aquesta responsabilitat. El fet de no ser designades com a tutores, però, no implicava que les vídues es desentenguessin dels menors, ja que en moltes ocasions continuaven vivint amb

temes-4)

les mares. Aquesta circumstància es podia produir fins i tot si les mares es tornaven a casar, malgrat que la llei les obligava a renunciar-hi. No obstant això, aquest fet podia ser motiu de conflicte en la nova relació. Vull fer referència a l'exemple de Margarida, vídua de Pere Narbonès i casada en segones nupcies amb Pere de Caulelles, el qual va presentar un requeriment a la seva muller per fer-li saber que havia de treure immediatament de casa seva els quatre fills que Margarida havia tingut del seu primer matrimoni.¹¹ Pere de Caulelles es queixava que els nens vivien a casa seva i a compte seu, fet que suposava una càrrega excessiva per a la seva economia. Per això recordava a la seva muller que els infants tenien un tutor l'obligació del qual era ocupar-se'n. Lamentablement, com en molts altres casos, no sabem com va acabar aquesta

Libro de horas de Carlos VIII, Rey de Francia, Biblioteca Nacional de España, f. 2v. (s. XV).3r. (c. 1301).



història, però és cert que aquest document és una mostra ben clara d'una mare que es negava a separar-se dels fills i lliurar-los al seu tutor.

Més enllà de les dificultats

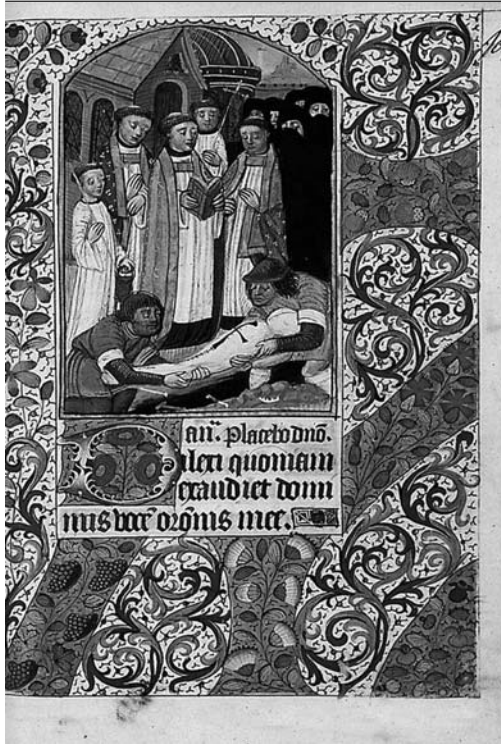
La mort del marit significava per a moltes vídues un gran treball, sobretot econòmic. Sens dubte, la viduïtat empobria. En molts casos, l'amenaça de la pobresa era constant, per la qual cosa moltes d'elles, tot i tenir una feina remunerada, només podien fer que sobreviure. Aquesta clara vinculació entre pobresa i viduïtat només es produïa en el cas de les vídues. És a dir, es tracta d'una pobresa sexuada, ja que era precisament la condició de dona sense home la que conferia a les vídues la consideració social de persona pobra.

Cal establir una diferència fonamental entre les vídues que tenien un ofici propi, diferent del del marit, i aquelles que participaven en el negoci familiar. En el primer cas, cal dir que per aquestes dones la mort del marit generalment no suposava un trencament, ja que podien continuar exercint la seva professió. Per tant, podem dir que la mort del marit no interferia en la seva situació laboral, però sí en la situació econòmica, ja que implicava, sovint, la pèrdua de la persona que aportava la majoria de recursos per mantenir la família. En el segon cas, si les ordenances de les corporacions gremials no ho prohibien, la vídua podia continuar el negoci familiar; de vegades, sola i d'altres, com a punt de transició entre el marit i el fill. Cal fer notar, però, que en determinats oficis això no era possible. Per exemple, el gremi de teixidors de llana de la ciutat de Barcelona va apartar les dones del tissatge d'aquest tipus de drap. Segons l'ordenança de 1402, ni les vídues dels teixidors podien seguir amb el negoci. Per tant, si un teixidor no tenia un hereu mascle, el negoci havia de tancar.¹²

A pesar de les dificultats vinculades a la viduïtat, no podem dir que la majoria de vídues acceptessin resignades la seva condició. Contràriament, moltes van buscar camins i estratègies per millorar la seva situació. És important destacar, en aquest sentit, el suport de les institucions formals de caritat, com el que proporcionaven les parròquies, la fraternitat dels gremis i les confraries, la Pia Almoina o els llegats testamentaris. Per altra banda, les vídues podien ser acollides en institucions hospitalàries com l'Hospital de la Santa Creu o l'Hospital de Sant Joan de Perpinyà, de la mateixa manera que també eren acollits altres pobres o els infants orfes.

Cal, però, posar també en relleu altres formes d'assistència no organitzades, com l'ajuda que proporcionaven familiars, amics o veïns i altres dones que es trobaven en una situació similar. L'ajuda que podien rebre del conjunt de la comunitat no només es traduïa en almoines en casos de dificultats financeres puntuals, sinó que també podia significar rebre suport en cas de malaltia, o protecció i companyia en circumstàncies de desemparament i solitud. Per tant, per moltes vídues aquest suport era del tot necessari per poder sobreviure al si de la societat. Finalment, és necessari destacar que l'ajuda sempre té dues cares: la persona que la rep, per una banda, però també la

Libro de horas, Biblioteca Nacional de España, Res/161 (s. XV).



Notes

1. *Recognoverunt proceres. Versión medieval catalana del privilegio así llamado*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1927, cap. 5-6.
2. Sobre aquesta qüestió, vegeu Max TURULL RUBINAT, *La descoberta del dret romà a l'Occident medieval / The Discovery of Roman Law in the Medieval West*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2014.
3. L'origen de la tenuta cal situar-lo en la constitució promulgada pel rei Pere el Cerimoniós a les corts de Perpinyà de l'any 1351, coneguda com a *Hac nostra*. *Constitucions y altres drets de Catalunya*, Vol. 1, Llib. 5, Tit. 3, Cons. 1.
4. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), 23/35, f. 152v. – 154r. (1358 febrer 8).
5. Usatge 147. Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991.
6. Mireia COMAS-VIA, *Entre la solitud i la llibertat. Vídues barcelonines a finals de l'Edat Mitjana*, Roma: Viella, 2015, p. 100-106.
7. AHPB, 20/12, f. 92v. - 93v. (1369 novembre 7).
8. 37. AHPB, 68/27, f. 126r. Citat per Jaume CASAMITJANA I VILASECA, *El testamento en la Barcelona bajomedieval. La superación de la muerte patrimonial, social y espiritual*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 2004, p. 127.

persona que la presta, per l'altra. En aquest sentit, és important assenyalar també que moltes vídues, al seu torn, van actuar com a benefactors de les institucions caritatives i van deixar importants llegats testamentaris per a les dones més necessitades.

Consideracions finals

Si bé és cert que la viduïtat conferia a les dones una agència fins aleshores desconeguda, també ho és que les seves accions estaven sempre fiscalitzades, no només per parents, veïns, moralistes o autoritats, sinó per tota la societat en general. Per les vídues sense recursos, la viduïtat podia comportar una llarga llista de dificultats. Efectivament, els conflictes que més es repeteixen tenen l'origen en la defensa del dot, l'espousalici i altres drets que les vídues poguessin tenir sobre els béns del marit. Tot i que la llei les emparava, no sempre era fàcil que es respectessin els seus drets. Amb tot, documentem vídues amb una gran capacitat d'actuació, com per exemple, les que inverteixen els seus diners en el mercat del crèdit o bé com a gran donadores d'almoines. Però, considerem que aquestes no eren, en cap cas, la majoria de les vídues de la Catalunya medieval. ■

9. En el cas de Clara, vídua de Guillem Barenys, després de vendre tots els béns mobles de la llar per satisfer els llegats testamentaris, només restà allò que era a la cambra del difunt i que aquest havia deixat a la seva muller. Clara el sobrevisqué tretze anys més. Teresa VINYOLES VIDAL, «Els espais i la seva funció: la vida a la ciutat», *Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003), p. 130.
10. María del Carmen GARCÍA HERRERO, *Las mujeres en Zaragoza en el siglo XV* (2a edició). Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2006, p. 446.
11. AHPB, 23/35, f. 192 r. – 193 r. Incomplet.
12. AHCB, Ordinacions, IV-4, f. 37. Document citat per Eduardo ASENSIO SALVADO, «El gremio de los tejedores de Barcelona a finales del siglo XIV», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona, 1962)*, vol. 2, p. 415. Les ordinacions del gremi de sastres també prohibien que les mullers dels sastres esdevinguessin confrades. Próspero de BOFARULL, *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*, Barcelona: Imprenta del Archivo, 1910, p. 297. Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, 41.

1
2
6
10
14
18
20
22
24

patrimoni

CRISTINA SIMÓ ESPINOSA. Investigadora i guia interpretadora. Ecomuseu de les Valls d'Àneu

JOC DE DAMES, UN PROJECTE MOLT NORMAL. O NO...

El Joc de Dames és un projecte de divulgació històrica que ja té cinc anys de vida. Va començar amb la coordinació dels guiatges en quatre espais del Pallars: el castell i la canònica de Mur, el monestir de Santa Maria de Gerri, el monestir de Sant Pere del Burgal i l'església de Santa Maria d'Àneu. Ara inclou dos edificis més, un d'ells fora del Pallars: la catedral de la Seu d'Urgell i el castell de València d'Àneu.

El Joc és una manera d'entendre la història i el guiatge cultural, que sorgeix d'una filosofia de vida. El feminisme, la igualtat entre les persones, és el primer eix del projecte. Volem combatre el patriarcat i tenir en compte les característiques d'edat, d'interessos, de capacitats...

Aquest primer eix utilitza com a camí l'eix històric que vincula els edificis, basat en la història del Pallars al segle XI. Però el lligam amb la catedral de la Seu l'amplia cap a l'Urgell i la inclusió recent del castell de València d'Àneu ha generat un repàs del comtat des del segle IX fins al XVI. A més, relacionem cada espai amb els altres i amb els personatges històrics.

Una característica essencial del Joc són els guiatges pensats segons la disciplina de la interpretació del patrimoni, encara poc coneguda aquí.¹ Representen el tret tècnic diferencial. Les guies i els guions són les peces clau. Volem provocar pensaments, preguntes i significats. A les visites culturals de vegades el públic es cansa de dades i dates, de maneres avorrides i acadèmiques d'explicar. Està en el seu temps de lleure, no ha de fer un examen després. Vol passar una bona estona, identificar-se amb alguna cosa, crear un vincle amb allò que ha anat a visitar. És a través del lligam emocional com s'aprecia i s'aprèn. Amb la disciplina de la interpretació, la perspectiva de gènere i el que expliquem, creem aquests lligams que atrapen. Utilitzem el principi de F. Tilden: «Qualsevol interpretació que d'alguna manera no relacioni el que es mostra o descriu amb alguna cosa que es trobi en la personalitat o en l'experiència de la persona visitant, serà estèril». El canvi d'actitud de les dones, respecte a altres tipus de visita, és perfectament

visible. El que evidència el Joc es troba en l'experiència de la majoria d'elles i en realitat també dels homes, ja que els papers adjudicats pel patriarcat afecten tota la humanitat. I potser els dels homes no són tan envejables com semblen...

Aquesta manera de fer el guiatge a cada espai és l'habitual. No pretenem fer una activitat especial pel 8 de març o un guiatge temàtic sobre dones, com un d'ocells o d'insectes. Això reforçaria que explicar en masculí és el que és seriós, científic i important. No. Les dones no som un tema, som la meitat de la humanitat. Nosaltres volem normalitzar. Desafiem la desigualtat, la invisibilitat, la minimització, normalitzant. Sabem que ho podem fer perquè moltes dones² abans que nosaltres han investigat, han publicat i no han parat de lluitar. Totes elles semblen estar més o menys invisibilitzades, poc valorades, com les dones³ que van estudiar. Una reivindicació del Joc és compensar aquesta injustícia parlant de les unes amb la veu que els han donat les altres. Per elaborar els continguts històrics ens hem basat en multitud de documents, articles, llibres, estudis, etc. que estan a l'abast.⁴ Només cal voler buscar i estudiar. No es tracta del Sant Graal! Hi ha moltíssima documentació a l'abast sobre les «nostres» dones (en general, sobre dones). Tanta, que en una vida no ens ho haurem llegit tot.⁵ Hi eren. Sempre hi han estat, al mateix temps que els homes. Van ser governants, empresàries, pedagogues, promotores d'obres públiques, administradores comptals, estrategues militars, negociadores polítiques i un llarg etcètera. I sí, a més brodaven. Dels homes en parlem també, ja que expliquem la història completa.

La pregunta, doncs, és per què a escoles, universitats, museus o monuments no s'explica la història amb elles i ells? No és que no es pugui saber res d'elles. Si se suposa que el segle XXI, a Occident, les lleis equiparen dones i homes i se'ns diu que ja s'ha aconseguit la igualtat, per què segueix sent necessari fer cursos específics, per què les que han sobresortit (impossible camuflar-les totes...) se segueixen tractant com a excepcions?⁶ Hi ha els continguts i les eines per fer cultura, explicar història, fer el que sigui, amb igualtat. Falta el convenciment, doncs? Sembla que una manera tan normal de fer ho sigui poc, de normal, i segueix xocant.

Com rep el públic el Joc de Dames? Per ara no hem tingut mitjans per fer estudis seriosos sobre el tipus de públic que ens ve i com rep l'activitat. Però apuntem algunes de les reaccions que hem observat i que mostren com n'estan d'arrelats els estereotips de gènere:

[A l'esquerra] Explicant Llúcia de la Marca, el retrat d'una política a Sant Pere del Burgal. Autor: Oriol Riart Arnalot. AEVA.

[A la dreta] Visita guiada a Santa Maria d'Àneu, un dels espais del Joc de Dames. Autor: Oriol Riart Arnalot. AEVA.



—Un home, després d'escollar la introducció, va preguntar educadament que quin dia es feia la visita «normal».⁷

—Homes que diuen (sense que se'ls hagi preguntat) «he vingut perquè a ella li interessava». Per què necessiten expressar-ho? I a ells no els interessa?

—De tant en tant es veu algun home que està molest.

—Dones que diuen «No, si jo no sóc feminista, eh, però...».

El feminisme es continua percebent com una actitud discriminatòria envers els homes, com l'antònim de masclisme.

—Dones que, després d'haver manifestat alguna opinió, espontàniament demanen disculpes al company o aclareixen que ell «no és així». L'objectiu del guiatge no és jutjar els homes presents, no se'n parla en cap moment.

Actualment s'està preparant material de suport per al guiatge del castell, una línia del temps on d'entrada es posaran només noms de dones. La idea és fer sortir la pregunta «com és que només poseu dones?» per poder respondre, invitant a la reflexió: «si només poséssim homes, hauries fet la mateixa pregunta?». Però, com que el públic ve a una activitat on s'anuncia que es parlarà de dones, probablement ho trobi coherent i no sorgirà la pregunta. Ho trobaria normal també si no hagués vingut a una activitat amb un nom i un anunci com el de Joc de Dames? Per això fa un cert temps que ens plantejem si el nom ajuda al primer eix del projecte. Potser no arribem a persones no sensibilitzades amb les qüestions de gènere.

Val a dir també que des del judici de «La Manada» i el 8 de març del 2018 sembla que hi ha un punt d'inflexió. S'ha notat en els guiatges de manera molt positiva en l'actitud d'unes i altres, en els seus comentaris i avaluacions.

Ja per acabar, comentem un altre aspecte del Joc de Dames.

Per com es mou la gent d'un edifici a un altre, es demostra que és un dinamitzador cultural i turístic, i per tant econòmic, de les nostres comarques. El Joc, amb bona afluència de públic, revitalitza aquests espais amb una experiència cultural nova. Esperem que el projecte segueixi evolucionant, junt amb els altres del mateix estil que es van desenvolupant, i que aviat sigui realment normal. ■

Notes

1. Vegeu, per exemple: E. COSTA; C. SIMÓ, *et al.*, *Interpretació del patrimoni. Com provocar pensaments, preguntes i significats*. Ajuntament de La Garriga; Rafael Dalmau Editors, 2019.

2. Citem algunes de les que han col·laborat al Joc: Teresa Vinyoles, Mary Nash, Araceli Rosillo, Maria Milagros Rivera i Maria Dolors Molas, entre altres.

3. Citem algunes de les dones del Joc: Llúcia de la Marca, Arsenda d'Àger i Caterina Albert, entre altres.

4. També escrits per homes.

5. Més del que sembla, passa el mateix amb les dones de totes les èpoques. S'ha d'invertir molt més esforç. Es tracta de buscar més i saber veure.

6. Segurament no s'ha de creure expressions com «la primera dona que», «una excepció a l'època» o «única en tot». Semblen comentaris dissuasius. Normalment n'hi ha moltes més però amb aquesta etiqueta ja no se segueix buscant. També se la inutilitza com a model ja que és «una excepció».

7. Demanar «la visita normal», en directe o per correu electrònic, es va repetint.

resenyes



Josep M. TORRAS I RIBÉ

Misèria, poder i corrupció a la Catalunya borbònica (1714-1818)

Rafael Dalmau Editor, 2020. 223 p.

Misèria, poder i corrupció a la Catalunya borbònica, en aquest cas la del segle XVIII. És el títol del llibre que tanca una trilogia apassionant que el catedràtic de l'Àrea d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona encetava tractant els setges de Barcelona que tant van tenir a veure amb el decantament austriacista i la francofòbia. Persistia en un magnífic *Felip V contra Catalunya* on palesava la brutal repressió sistemàtica sobre els catalans, amb pràctiques constants i oficialitzades de terrorisme militar de cara a aconseguir una submissió per via de la instauració d'un règim de por i temença amb païra global. La Catalunya del «diezmo de horca», dels miquelets, dels penjats a tort i a dret, dels afusellats de forma sumària. Tot publicat al segell editorial que tant ha fet per la cultura i la història de Catalunya, el vaixell que navega sota l'albada de l'estel de cinc puntes.

L'aplicació del Decret de Nova Planta de 1716 pretenia l'aniquilació definitiva de la Catalunya preborbònica i, de fet, la destrucció de l'estat català. Una «nova planta», vet-ho aquí. La realitat fou un règim imposat per la força de les armes i l'ocupació militar d'un país on s'havien produït unes pèrdues demogràfiques molt importants com a resultat de les execucions sense procés, de les accions militars i paramilitars i d'un exili de gran magnitud, tot ornat per crisis demogràfiques d'intensitat mitjana. L'idioma prohibit fins on era possible, les universitats tancades, la derrota impregnada a la pell, no eren suficients per als vencedors. La independència de Felip V va introduir un nou impost, el cadastre, que es va afegir a la feixuga massa fiscal senyorial, reial i municipal preexistent. Un impost de guerra per esclafar els vençuts, revestit de tocs de seda, d'una falòmia d'igualtat contributiva. Cobrat mitjançant dragonades. El país es va acabar d'ensorrar. Les autoritats sabien que la quantitat exigida era incobrable. El cadastre reial, personal i de guanys va caure com una pesada llosa sobre una pagesia i menestralia empobrides i delmades. Va ser una cara més, quotidiana i cruenta, d'una repressió ferotge.

L'estructura del poder polític borbònic era piramidal, amb un vèrtex format pel capità general i la Reial Audiència, sense cap mena de contrapès per part d'unes corts abolides i una Diputació

del General suprimida i amb les rendes confiscades. Les corretges de transmissió del poder tenien un engranatge en la reorganització del món municipal. El sistema insaculatori va passar a la història (encara que el doctor Torras n'aporta alguna notícia de reviscolament) i els consells convocats a toc de campana que reunien jurats, cònsols, paers, consellers i veïns per tractar afers d'interès general i decidir van quedar absolutament negats, anul·lats, prohibits i perseguits. Es va introduir un ajuntament de regidors, de càrrecs designats i no pas triats, escollit entre botiflers més o menys destacats (extrem difícil d'assolir en algunes petites localitats) i totalment desconnectat de la realitat quotidiana. Com que els càrrecs es van posar en venda, el nou ajuntament esdevingué una màquina de recuperar una suposada inversió. Poder local i corrupció. Certament. Aquest ajuntament de nombre variable de regidors segons el pes demogràfic de la ciutat, vila o poble, va contemplar una irrupció notable de l'estament aristocràtic i un distanciament dels problemes reals i diaris d'uns veïns sotmesos i anorreats. L'infern es tancava amb el quadre de corregidors que controlaven les noves divisions administratives (que havien substituït vegueries i sotsvegueries), l'intendent i els milers d'efectius de l'exèrcit d'ocupació. La destrucció dels símbols de la resistència antiborbònica (la piràmide del Born, la campana Honorata) havia estat arrodonada amb l'erecció de la Ciutadella, preparada per bombardejar Barcelona sempre que fos necessari i bastida sobre un destrossat barri de Ribera. Fins i tot fou interdit de fer volar estels.

Misèria, poder i corrupció. I tant que sí. Misèria per al poble. Poder per als de dalt i corrupció en benefici dels mateixos, fossin nous de trinca o canviats de camisa. Un règim consolidat a través de les diferents cares i mesures d'una repressió infernal que algunes plomes hispàniques han pretès disfressar de modernitat. La lluita armada va persistir i partides de guerrilles van fer front al nou règim. Era una situació desesperada. Un combat condemnat a la fallida, ajudada per les esquadres dels mossos. No deixin de llegir aquest llibre.

VALENTÍ GUAL I VILÀ. Universitat de Barcelona



Erola SIMON LLEIXÀ;
Lluís OBIOLS
PEREARNAU (eds.)
**La Cerdanya de
1603. El Tractat del
Comtat de Cerdanya de
Joan Trigall**

Montellà-Encamp: Anem Editors,
2020. Pròleg d'Eulàlia Miralles.

La Cerdanya abans de la Cerdanya que tothom té al cap. Lluny de les anades i vingudes dels turistes, dels estiejants, dels polítics que hi fan les seves grans trobades. Lluny dels paradigmes d'establir grans acords internacionals, ja sigui sobre trens o sobre canalitzacions d'aigua. Lluny de comprendre un món per on s'ha establert un marc de separació, un món de fronteres absurdes, per on un bisturí va endinsar-se a finals del segle XVII —i fins als nostres dies— per tal d'encetar i engrandir alguns problemes tradicionals entre localitats i comunitats veïnes. És amb una mirada allunyada de tot això que cal endinsar-se en la magnífica descripció de la Cerdanya que mossèn Joan Trigall fa el 1603. Es tracta d'un document conegut pels que hem visitat el meravellós arxiu de la capital cerdana, on se'n conserva una còpia, però que necessitava sens dubte fer el salt cap a un públic obert. I què millor que el treball d'anàlisi i crítica de dos grans coneixedors i arxivers, Erola Simon i Lluís Obiols, en el davantal de l'obra —escrita en castellà, això sí— que vol ser una descripció de la vila de Puigcerdà, de la seva geografia i el seu entorn, i també de la seva història. Els editors treballen el manuscrit autògraf conservat a la Biblioteca de Catalunya i l'acompanyen d'un ric pròleg d'Eulàlia Miralles. Es tracta d'un llibre indispensable per conèixer millor la història de la Cerdanya i la de la Catalunya moderna en general. Fill de Puigcerdà i coneixedor d'altres intel·lectuals de l'època, com ara Jeroni Pujades, Trigall no va dubtar a l'hora de confeccionar aquest conjunt de textos i triar el gènere del *tractat*, sense deixar de banda un dels seus objectius principals: ser didàctic i a la vegada proper al lector. Cal agrair, per acabar, que aquest llibre hagi estat editat per l'editorial pirinenca Anem Editors, que des de fa un temps duu a terme una tasca admirable sobre la història i la cultura dels Pirineus, amb qualitat i amb una gran projecció més enllà de les seves muntanyes.

ÒSCAR JANÉ CHECA. UAB



Valentí VALENCIANO
**El treball ciclopi de
dos historiadors.
L'epistolari de Lluís de
Vilafranca a Joan Ramis i
Ramis (1817-1819)**

Vilafranca de Bonany:
Ajuntament de Vilafranca de
Bonany, 2020, 208 p.

L'historiador menorquí Valentí Valenciano, gran co-neixedor del primer terç del segle XIX a les illes Balears, afronta un nou i innovador repte en aquest llibre: contextualitzar i acotar la correspondència dels anys 1817-1819 entre dos historiadors illencs: el mallorquí fra Lluís de Vilafranca [Joan Mestre i Olivé] i l'hisendat menorquí Joan Ramis i Ramis. Nou, perquè Valenciano ens ofereix un material inèdit sobre l'epistolari entre ambdós personatges (p. 101-208). Innovador, perquè estudia la tasca historiogràfica de dos historiadors abans que la història es consolidi professionalment durant la segona meitat del segle XIX.

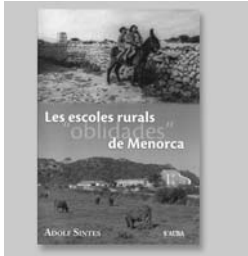
D'obres publicades per Joan Ramis i Ramis cal destacar *Historia civil y política de Menorca: parte I que empieza en los tiempos más antiguas y acaba a principios de la era cristiana* (1819) i *Usos y costumbres antiguas y modernos de Menorca desde 1287 hasta 1818 inclusive* (1820). Dels manuscrits de fra Lluís de Vilafranca destaquem *Memoria para una biblioteca de los escritores Baleares* (1814) i *El art del Pagès i tractat de Agricultura* (s.d.). Són obres que mostren el paper basal d'ambdós historiadors en la historiografia illenca.

Valenciano ocupa la primera meitat del llibre amb un aprofundit estudi sobre fra Lluís de Vilafranca, Joan Ramis i llurs famílies, així com les illes de Mallorca i Menorca durant el darrer terç del segle XVIII i el primer terç del XIX (p. 12-100). L'estudi ens permet inserir els dos protagonistes i la seva «ciclòpia» tasca historiogràfica en el context social i cultural de les illes.

Valenciano reivindica la potencialitat historiogràfica dels epistolaris, ja que ens ofereixen una doble visió: «la de l'home i el seu interior, per una part; i, de l'altra, la societat i la circumstància històrica que l'influeixen».

RAMON ARNABAT. ISOCAC-URV

DE tria novetats)



Adolf SINTES
Les escoles rurals «oblidades» de Menorca

Menorca: Revista S'Auba, 2020. 352 p., 22 €.

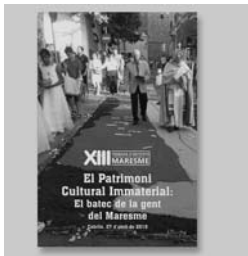
Adolf Sintes posa en valor el paper de les escoles rurals com a eines fonamentals per a l'escolarització de la pagesia en les zones més llunyanes, alhora que ret un homenatge al paper dels mestres i alumnes, que amb el seu esforç aconseguiren fer de les escoles rurals eixos predominants per a l'alfabetització i la cohesió social de la gent del camp. En aquest sentit, cal precisar que fou una feina que els mestres van fer amb uns mitjans precaris i treballant amb un alumnat heterogeni, amb classes que arribaren a tenir mig centenar d'alumnes. L'autor analitza les divuit escoles rurals que hi va haver a Menorca i complementa l'obra amb un conjunt de fotografies de l'època i amb moltes anècdotes.



Albina FRANCITORRA I ALEÑA
De la vida que passa
Jove, feminista, catalanista i escriptora

Badalona: Llop Roig Llibres i Cultura, 2020. 95 p., 15 €

Per primera vegada es duu a terme un recull dels contes i els articles d'Albina Francitorra i Aleña (Barcelona, 1912-2013), en què es mostren els treballs publicats a la premsa barcelonina entre el 1929 i el 1933, a excepció de dues peces inèdites. Es tracta d'una obra que serveix per reflexionar sobre l'evolució que ha tingut del paper de la dona des de diferents perspectives com el gènere, la nació i l'ofici. En aquest context, Albina Francitorra fou una jove, feminista, catalanista i escriptora que va haver d'enfrontar-se a un món que rebutjava el seu paper fora de la llar. En definitiva, aquest llibre és un mirall que convida a fer un examen de consciència sobre la situació de les dones en les tres vestes que es tracten.



A. SERRANO; L. BOSCH; J. MONTLLÓ (coord.)
El patrimoni cultural immaterial: el batec de la gent del Maresme.

Cabrils: Arxiu Comarcal del Maresme, Museu Arxiu de Cabrils, Col·lectiu el Bou i la Mula, 2020. 238 p., gratuït.

Actes de la tretzena edició de la Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme, que va tenir lloc el 27 d'abril de 2019 a Cabrils, emmarcada dins dels esdeveniments de la Festa Major de la Santa Creu. La temàtica triada fou la cultura immaterial del Maresme i s'hi van presentar un total de dinou comunicacions, que mostren un ric patrimoni, viu i dinàmic. En aquest context, les aportacions formen part de diferents categories, com ara les activitats productives, amb els seus processos i tècniques; les creences, festes, rituals i cerimònies; les tradicions orals; les representacions escèniques i balls; les manifestacions musicals i sonores, i les formes de sociabilitat col·lectiva i organització.



Enric PRAT; Pep VILA; Lurdes BOIX; Alfons GARRIDO (eds.)
Notes per a un manual de la pesca a l'Empordà (1928)

Palamós: Fundació Privada Promediterrània per a la conservació, estudi i difusió del patrimoni marítim, 2020. 125p., 10 €

A finals dels anys vint, fascinat pel golf de Roses i el cap de Creus, Francesc de Villanueva va escriure unes boniques notes etnogràfiques sobre la pesca a l'Empordà, centrades en els costums dels pescadors, el seu parlar i el vocabulari de la pesca. El manuscrit havia restat oblidat fins que l'atzar n'ha propiciat el redescobrim i ha pogut ser transcrit, estudiat i editat a la col·lecció Promediterrània. Gràcies a la participació d'Enric Prat, Pep Vila, Lurdes Boix i Alfons Garrido, una feina conjunta de filòlegs, arxivers i historiadors, ara en podem gaudir i disposar d'una nova eina de coneixement sobre la vida marítima de l'Empordà del segle xx, en què es posa en relleu el ric vocabulari de l'ofici i es repassa la història del manuscrit.



Paquita BURON; Josep MIRET; Jordi OLIVA; Rosa PAPELL (coords.)
Desenterrar l'oblit

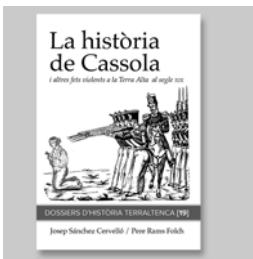
Junedà: Editorial Fonoll, 2020. 117 p., 16 €.

Aquest recull de vint relats té l'objectiu de donar testimoni de l'experiència de dignificació de la fossa militar del cementiri de Cervera. En aquest sentit, l'obra ressegueix les diferents actuacions que s'han fet, des de l'estudi històric i el recull nominal dels enterrats, fins a la memòria de les trobades anuals de familiars, passant per l'acord municipal d'intervenció de la Paeria de Cervera, la prospecció arqueològica, l'arquitectura de l'espai i l'acte de dignificació. En conclusió, el llibre reflexiona sobre la dignitat i el valor de la memòria com a eix de connexió amb el passat de la Guerra Civil i, finalment, reflecteix la importància de tenir un espai públic de la memòria.



Raquel INIESTA I BENEDICTO
Una llampada viva
Fars i farolers menorquins
Menorca: Institut Menorquí d'Estudis, 2020. 318 p., 20 €.

Raquel Iniesta presenta els resultats del seu projecte sobre l'evolució dels fars i faroners de Menorca, com a resultat de la beca de l'Institut Menorquí d'Estudis que va rebre l'any 2015. Així, el llibre ressegueix l'interès de l'autora per conèixer els fars menorquins i les vides de les persones que n'han tingut cura i hi han viscut fins a l'extinció del seu ofici o dels que encara segueixen al capdavant dels fars, en un escenari de tecnificació i complexitat moderna. En aquest context, l'autora visita els set fars de Menorca i els analitza tan internament com externa, alhora que conversa amb persones properes als fars: des de faroners retirats o en actiu fins a tots aquells que coneixen aquests edificis tan emblemàtics del litoral menorquí.



Josep SÁNCHEZ; Pere RAMS
La història de Cassola i altres fets violents a la Terra Alta al segle XIX
Batea: Secció d'Arqueologia del Patronat Pro Batea, 2020. 172 p., 20 €.

Aquest llibre és fruit de la investigació dels autors sobre la premsa del segle XIX a la Terra Alta. Es tracta d'una anàlisi dels principals crims i fets violents que sorgeixen principalment durant la Guerra dels Set Anys a Gandesa, assetjada per les forces carlines entre el 1836 i el 1838. La postguerra portà la misèria i el creixement de la violència, i la consegüent aparició dels bandolers, com els Felicianos a Gandesa. Tanmateix, el cas de violència més important de l'època fou la venjança de Felip Bes Saún, *Cassola*, amb l'assassinat del ric propietari de Batea Pablo Figueras. A més, un altre fet que també tingué un gran ressò fou l'assassinat de Rosa Serres, anomenat «el Crim de Gandesa» per la premsa.



Miquel TORRES; Ignasi GARCÉS; Joan-Ramon GONZÁLEZ (eds.)
Projecte Ilergècia: territori i poblament ibèric a la planta ilergeta.
Sant Martí de Maldà: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2020. 581 p., 20 €.

El Grup de Recerques de les Terres de Ponent presenta les actes de la Jornada de Treball celebrada a Sidamon el febrer de 2017. En primer lloc, es fa un homenatge a la trajectòria de Josep Barberà i de Jordi Pérez i al centenari de la primera excavació al Tossal de les Tenalles. A continuació, es troben quatre articles i un debat sobre l'ibèric antic, i en un tercer apartat es presenten els articles sobre l'ibèric ple. Pel que fa al territori ilerget, es poden veure articles sobre cranis al Palau d'Anglesola, les monedes cartagineses, l'epigrafia, la llengua i l'arqueologia experimental. Finalment, el llibre acaba amb la crònica de la jornada i la presentació de la memòria d'activitats de l'Associació Amics del Tossal de les Tenalles.



Elena CATALÁN; Gabriel JOVER; Enrique LLOPIS (eds.)
El delme com a font per a la història rural
Girona: Associació d'Història Rural, 2020. 275 p., 20 €.

Les sis ponències que conformen aquesta obra van ser presentades a la Jornada d'estudi sobre *El delme com a font per a la història rural*, que va tenir lloc el 26 d'octubre de 2018 a Girona. Els diferents autors tractaren de discernir la realitat sobre l'anàlisi del delme. Amb aquesta finalitat, el llibre planteja els possibles problemes d'aquesta anàlisi alhora que defensa que les fonts decimals constitueixen la millor base documental disponible per acostar-se al moviment del producte agrari en nombroses regions espanyoles i europees al llarg dels segles XVI-XVIII. Finalment, s'ofereixen algunes propostes per millorar el nostre coneixement sobre el creixement agrari a l'Espanya moderna.



Raül SANCHIS FRANCÉS
La festa i la dansa en les fonts historiogràfiques de la memòria
Barcelona: Esbart Català de Dansaires, 2020. 349 p., 25 €.

Raül Sanchis repassa la segona part de la seva tesi doctoral *La dansa metafòrica en la festa valenciana* i, gràcies a l'accésit que va rebre l'any 2018 al Premi Rafael Tudó de Dansa Catalana organitzat per l'Esbart Català de Dansaires, presenta el seu estudi centrat en els autors, les obres i la informació sobre la dansa en el context festiu valencià, a partir del buidatge i l'anàlisi de diferents fonts historiogràfiques primàries d'entre els segles XIII i XVII. Així doncs, al llarg del llibre s'analitzen les cròniques medievals dels segles XIII i XIV, la literatura memorialística i protodietarística entre els segles XIV i XVII i, finalment, la dietarística i les relacions de successos entre els segles XV i XVII.

taulell)

180

FRANCESC VISO. CCEPC

XII CONGRÉS DE LA CCEPC: ASSOCIACIONISME CULTURAL. ENTRE EL MOSAIC I LES XARXES

El congrés s'havia de celebrar a Tarragona (Universitat Rovira i Virgili) i a Reus (Centre de Lectura) els dies 6 i 7 de novembre però dues setmanes abans d'aquestes dates i davant les mesures ocasionades per la pandèmia, es va decidir que es desenvolupés de forma totalment virtual. Els ponents i inscrits al congrés es van poder connectar mitjançant la plataforma Zoom i el senyal es va vincular al canal de YouTube, obert al públic en general.

Es va mantenir el programa inicial previst amb set conferències, tres relatories i una taula rodona. Es van inscriure prop de vuitanta persones i en aquests moments (finals de novembre), els vídeos disponibles a YouTube han tingut més de vuit-centes reproduccions.

El congrés, en què es van presentar vint-i-nou comunicacions, es va estructurar en tres àmbits: «Associacionisme cultural, identitats i coneixement» (amb onze comunicacions presentades), «Associacionisme cultural i poders» (nou comunicacions) i «Associacionisme cultural i sociabilitat» (nou comunicacions). D'aquests textos, dinou tracten sobre temàtiques de Catalunya, set del País Valencià, un de les Illes i dos d'un àmbit territorial més ampli. Van ser relatats per Albert Ghanime (UB), Oriol Fort (CEM) i Meritxell Ferré (CLR).

El congrés es va obrir amb una ponència de diàleg entre Ramon Arnabat (URV) i Maria Zozaya (Universitat d'Évora) sobre associacionisme cultural català i espanyol, amb orígens cronològics semblants però amb plantejaments i evolucions diferents.

Elvira Asensi (UV) i Xavier Ferré (Centre de Lectura de Reus) van dedicar les seves ponències a les identitats, en el cas valencià sobre les bandes de música i Ferré centrant-se en el model ateneista català.

Pere Balta (Ens de l'Associacionisme Cultural Català) i Antonio Ariño (UV) tractaren de la relació amb els poders. Baltà va explicar la línia d'evolució característica dels ateneus catalans, des de l'objectiu inicial de projectar la llustració a les classes populars. Ariño, des d'una perspectiva sociològica basada en treballs de camp, va presentar una radiografia de la percepció sobre l'associacionisme valencià feta des de fora i des de dins (pels mateixos associats).

En l'àmbit de la sociabilitat, David Cao (UB) va reclamar més estudis sobre la funció de sociabilitat desenvolupada des dels inicis pels ateneus ja que, tot i ser un element modernitzador, no sempre havien esdevingut espais de transformació social ni de compromís polític. Manel Santana (UIB) ens va explicar com a Mallorca, a partir de l'extensa creació de societats de socors mutu, aquestes esdevingueren també generadores d'espais de cultura.

Va cloure el congrés la taula rodona «Cap al futur» i el posterior debat obert. Andreu Ginés (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Guillem Carreras (Ens) i Esther Oliver (UOC), moderats per Maria Carme Jiménez (IRMU) van plantejar punts forts, febleses i objectius de futur de l'associacionisme cultural.

Els vídeos de cadascuna de les tres sessions, així com les intervencions individualitzades, es poden consultar al canal de la CCEPC a YouTube. També a ccep.org es pot descarregar el document que recull els textos de les 29 comunicacions rebudes.

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Baleàrics), Josep Campmany (Centre d'Estudis del Baix Llobregat), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré (Centre de Lectura de Reus), Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Institució Alfons el Magnànim), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Antoni Planas (Institut d'Estudis Baleàrics), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagué (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC), Joan Yeguas (Centre de Recerques del Pla d'Urgell "Mascançà")

Consell assessor: Agustí Alcobarro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Agència Catalana del Patrimoni Cultural), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytaví (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB). <http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb el suport de:

